

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
katedra estetiky

Diplomová práce

Simona Köhlerová

Krajina s pamětí, příklad Sudety

Landscape with memory, example

Sudetenland

Praha 2010

vedoucí práce: Mgr. Ondřej Dadejík, Ph.D.

Děkuji Mgr. Ondřejovi Dadejkovi, Ph.D. a PhDr. Heleně Jarošové za pomoc a cenné rady, které mi poskytli při zpracování této práce.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a odborných zdrojů.

V Praze dne 31.8.2010

podpis

Obsah

Úvod.....	5
1. Krajina s pamětí.....	8
1.1. Problematičnost definice pojmu krajiny a nejednotnost v označení jejího předmětu.....	8
1.2. Krajina podle Jiřího Sádla.....	11
1.3. Krajina a některé aspekty krajiny s pamětí podle Simona Schamy.....	23
1.4. Divočina a antikrajina.....	26
1.5. Dynamičnost pojmu krajiny, individuální zkušenost s krajinou.....	31
1.6. Topofilie.....	34
1.7. Paměť krajiny.....	38
1.7.1. Odvození charakteristik krajinné paměti.....	40
2. Příklad Sudety.....	48
2.1. Historicko geografické vymezení Sudet.....	49
2.2. Vznik sudetské demografické situace.....	51
2.3. Období po druhé světové válce.....	54
2.4. Opuštěnost sudetské krajiny.....	56
2.5. Příklad znovunalézání krajinné paměti Sudet.....	60
3. Estetické aspekty krajiny s pamětí.....	63
Závěr.....	67
Seznam použité literatury a zdrojů.....	69
Resumé.....	72

Úvod

Estetika do svého oboru zkoumání zahrnuje také mimo-umělecké estetické. Toto odvětví se v poslední době dynamicky rozvíjí v návaznosti na poznatky z estetiky, ale i ostatních oborů, jimž zpětně poskytuje nové úhly pohledu a možnosti zkoumání. Jak název napovídá, vyjma umění se zabývá jak oblastí všech lidských výtvorů, tak sférou nonartefaktuální, do které spadá problematika přírodního estetického. Estetické aspekty krajiny, ale i další vlastnosti vychází z obou uvedených oblastí. Tato heterogenost krajiny při teoretickém zkoumání obvykle znesnadňuje ucelenou formulaci toho, co si pod pojmem krajina představujeme, zvláště pokud chceme přihlídnout ke všem humanitním i přírodovědným oborům, v jejichž výzkumu je pojem obsažen. Jedním z cílů této práce je proto i pokus o zohlednění obou sfér v pojmu krajiny, které se na jejím utváření podílí, a umožnit tím i úvahy o specifických vlastnostech krajiny a důsledcích z toho plynoucích nejen pro oblast estetiky.

Téma své diplomové práce jsem také z tohoto důvodu omezila na zkoumání jedné z dimenzí krajiny, která (jak se pokusím ukázat) je však pro vnímání a utváření krajiny podstatná, stejně tak pro formulaci krajinného estetického a estetických aspektů krajiny. Jde o krajinnou paměť, kterou zkoumám v kontextu současných úvah o krajině. V první kapitole se pokusím za pomoci vybraných teoretických textů o krajině ukázat možnosti odpovídajícího definování předmětu a pojmu krajiny, přičemž poukážu i na možné komplikace spojené se snahou krajinu pojímat jako autonomní celek. Následně mi půjde o formulaci podoby, funkce a zvláštních vlastností krajinné paměti na teoretické úrovni (a v druhé kapitole i na praktickém příkladu sudetské krajiny). Výběr pramenů v této části práce je proto ovlivněn především záměrem vyjádřit co by mohla krajinná paměť znamenat, za jakých okolností o ní lze vůbec hovořit a nastínit jaký je její význam pro utváření celku krajiny.

Publikací o krajině je velké množství, a to z nejrůznějších oborů krajinu zkoumajících. O to nesnadnější je najít texty a podklady, které se pokouší o holistický popis krajiny, nebo jsou bez jednostranného zaměření na vlastní oblast zkoumání či zohledňují i uvedenou zakotvenost v odlišných dimenzích zároveň¹. Dále je důležitá i aktuálnost prezentovaných závěrů, protože pojem krajiny podléhá dynamickému vývoji. Pokusit se popsat krajinu jako autonomní celek, se proto zdá být možným úkolem estetiky vzhledem k tomu, že ostatní obory obvykle nabízejí přístupy zaměřující se na krajinu a její složky z hlediska uplatnitelnosti ve vlastní oblasti zkoumání, což činí výsledné poznatky pro celek krajiny v lepším případě zkreslující. Estetický rámec zkoumání v této práci tak slouží vedle možnosti postžení jednotlivých estetických aspektů krajiny a krajinné paměti i jako jednotící hledisko pro dosažení holistického pohledu na zvolenou tematiku, protože umožňuje pohled na krajinu jako celek a to s minimálním množstvím vedlejších rušivých formulací. V závěrečné kapitole se pak pokusím shrnout specifika odvozeného pojmu krajiny a krajinné paměti z hlediska estetiky.

Sudety, které ve druhé kapitole uvádím jako příklad pro konkrétní zkoumání krajinné paměti, jsou příkladem krajiny nesoucí nejen z hlediska krajinné paměti spíše negativní charakteristiky. Vzhledem k tomu, že chybí jasná formulace toho, co krajinná paměť vůbec znamená, je snazší a názornější použít právě příklad, kde je vyjadřovaná sféra krajiny narušená, nebo úplně chybí. Zasazení obecných poznatků o krajině do konkrétního kontextu Sudet pak jednak vyjasní uváděnou problematiku, ale je také nezbytné kvůli dynamičnosti samotného pojmu krajina. Konkrétní situaci, na základě které pojem krajiny a krajinné paměti zvažují, je pak problematika spojená s odsuny obyvatelstva za druhé světové války a doosidlováním v následném poválečném období. Krajinu a krajinnou paměť v druhé kapitole tedy zkoumám

---

¹ Pro tuto práci jsou signifikantní především dvě dvojice, které se ovlivňují i mezi sebou – a to dimenze psychická a fyzická, a pak kulturní a přírodní (popřípadě upřesněná na artefaktuální a neartefaktuální).

na příkladu sudetské krajiny, jejíž současný stav je touto historickou událostí dodnes značně ovlivněn. Sudetský příklad slouží i jako ukázka komplikovaného a úzkého vztahu pojmu a předmětu krajiny, jejích vnímání a utváření. V závěru druhé kapitoly pak v souvislosti se sudetskou krajinou poukáží na možnosti obnovy krajinné paměti prostřednictvím umění, což také usnadní shrnutí souvislostí krajinné paměti s estetikou v poslední kapitole.

1. Krajina s pamětí

1.1. Problematičnost definice pojmu krajiny a nejednotnost v označení jejího předmětu

Krajina je pojem multidisciplinární a interdisciplinární. Na krajinu lze pohlížet z velkého množství úrovní a hledisek. Jediné místo na sebe totiž může brát nekonečné množství podob, zvláště je-li vnímáno v kontextu krajiny, což je i důvod obtíží při snaze o objektivitu zkoumání této oblasti a zároveň obvyklého zaměření se pouze na některé krajinné složky nebo aspekty. Pokud chceme krajinu zachytit v co největší úplnosti, je třeba propojovat poznatky jednotlivých disciplín, kterých se tento pojem a předmět zkoumání dotýká. To se v několika málo případech děje, ale skutečně málokdo jde do hloubky věci a vedle pouhého podání jednotlivých faktů zvažuje i nové názvy, vlastnosti a pojmy, které by pomohly zachytit specifika krajiny jako celku, jejího utváření a teorie jakožto komplexního systému. Ne všechny stávající vypůjčené termíny totiž přiléhavě odpovídají aktuálnímu vnímání pojmu krajina, což není dáno jen vršením poznatků z různých oborů, ale také proměnami pojmu samotného. Tato otevřenost a komplikovanost pojmu krajiny není pouze překážkou, ale svědčí i o jeho živosti a je tak zdrojem nových poznatků a možností zkoumání.

Při popisu krajiny a jejích složek je užitečné si také uvědomit, že odpovídající „krajinný postoj“ vede k modifikaci vnímání objektů považovaných za složky krajiny. Například socha umístěná v krajině není pouze uměleckým dílem, jak jsme obvykle zvyklí ji vnímat a jak ji lze vnímat například v galerii, kde jsou k tomu podmínky uměle nastavené. Socha v krajině nabývá nových významů, které jsou ve výstavních prostorách účelně potlačovány, nebo se vůbec neobjeví. Podobně ne vše, co vnímáme v krajině jako kameny a rostliny, není například jen les ve smyslu biologického společenstva, který končí za posledním

stromem. Na těchto příkladech je zjevné, že kategorie a pojmy vypůjčené z jiných oblastí nefungují vždy plně ve prospěch celistvého či odpovídajícího vnímání krajiny. Krajina se zakládá na vnímaných kontextech, takže i kdybychom našli jeden specifický postoj pro vnímání krajiny, tak i ten nebude dostačující, protože v krajině se vše odehrává v jednom okamžiku na několika úrovních, což jen potvrzuje nutnost konkrétního zkoumání a přiznání autonomie. Uvědomění si odlišnosti postoje zaujatého k předmětu nebo ke skutečnosti v kontextu krajiny je východiskem pro odpovídající vnímání krajiny.

Při zpětném odhalování spojitostí mezi člověkem a krajinou jsou zřejmé charakteristiky krajiny pojaté jako autonomní celek. Úrovně prolínání člověka a krajiny vznikající postupnou abstrakcí od prvotního kontaktu člověka a prostředí jeho života, který je z počátku spíše zápasem o přežití, ale postupně graduje až po domnělou nadvládu člověka nad skutečností. Všechny objekty v krajině lze takto zpětně identifikovat jako relikty života člověka v krajině, a to nejen s pomocí historického bádání, ale i na základě mýtů a příběhů, které uvedený vztah odráží přesně a autenticky. Jak uvidíme dále, takový přístup ke zkoumání krajiny volí například Simon Schama.

Jednotlivé významy vzniklé kontaktem člověka a krajiny se na sebe vrství a sahají od oblasti původního života „uvnitř“ přírody, až k velkoměstskému životu, kde už nejsou principy vznikání krajiny tak zřejmé. V moderní době, kdy se vztah člověka k jeho životnímu prostoru a krajině rychle mění, dochází k novým reflexím, zkoumáním a interpretacím pojmu krajiny, který není jen pojmem týkajícím se prostoru, ale i časových souvislostí a sféry čistě mentální. Člověk se vlivem vývoje vědy, techniky a vlastních znalostí odpoutává od přímého a těsného vlivu přírody, což však neznamená, že by přestal vnímat krajinu jako oblast styku s přírodou. Odpovídající vnímání krajiny naopak může přivádět přírodu i do měst, nebo jinými slovy řečeno, principy vznikání (městské) krajiny k sobě vztahují přírodní dění i abstraktní a technické aspekty lidského života, přičemž poměr jejich zastoupení

není založen na vzájemné rivalitě. Mění se, jak se pokusím ukázat, pouze reflexe místa člověka v krajině.

Proměna ve vnímání krajiny nesouvisí pouze s postupným objevováním světa a všech neprobádaných či zapovězených míst, ale i s konkrétním vývojem myšlení a představ o světě. Tak například rozvoj turismu v Evropě 19. století nesouvisí pouze s novými časovými a technickými možnostmi, ale také se změnou pohledu na krajinu, která se udála na úrovni lidské představivosti a způsobu myšlení. Hory a pouště už nebyly sídla bohů, či bájných stvoření, takže se staly přístupnými pro člověka i na mentální úrovni. Zároveň se s novým způsobem života, který se začal vyznačovat překonáváním vzdáleností a propojováním území, proměňuje i pevnost vazby na oblast rodného kraje, známé krajiny či domova. V krajině se tak rodí intenzivnější reflexe specifické emoce související s místem, které je člověku blízké právě za situace, kdy se tohoto místa vzdává.² Tyto emoce a pocity se neodráží jen v poezii a ostatním umění, ale především v celém lidském životě, což ovšem není z počátku tak zřejmé, přestože je dosah této drobné události na život člověka dalekosáhlý. Z pozice specifické emoce vyvolávané místem vychází při zkoumání krajiny v knize *Topophilia*³ geograf Yi-Fu Tuan. Sama se pak pokusím popsat dosah odpoutání se od bezprostředního a intimního vjemu krajiny na příkladu české sudetské oblasti.

Na první pohled nevinný posun v myšlení, který lidem otevřel celý svět, postupně nabíral na intenzitě a došel až do bodu, který dnes popisujeme také jako pocit odcizenosti, nomádství, nebo nepřítomnosti domova. V této souvislosti také uvidíme, že pojem krajina doplňují i pojmy divočina a antikrajina, jejichž význam se proměňuje v přímé souvislosti s proměnou významu pojmu krajiny.

---

² Někdy je tento obrat vykládán také jako odcizení se člověka přírodě a počátek její vědomé a aktivní devastace. V této práci však jde o popis krajiny jako celku, kde stojí přírodní a lidská sféra na jedné úrovni, už proto, že v dnešní době lze jen velmi těžko vnímat přírodu mimo krajinný rámec a kulturní vlivy.

³ Tuan, Yi-Fu. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974.

Všechny prvky, které jsou součástí interakce člověka a prostředí, ve kterém žije, jsou potenciálně krajinotvorné. Krajinu utváří jak nápadné a snadno identifikovatelné složky, tak téměř neviditelné nuance, které nám krajinu zprostředkovávají a umožňují nám ji přečíst a pochopit. Přístup ke krajině na základě jejího „čtení“ ve svém eseji⁴ představuje Jiří Sádlo. V ní se mimo jiné pokouší překonat další z problematických částí zkoumání krajiny, kterou je propojování požadavků exaktní vědy s intuitivním a subjektivním pozorováním, jež souvisí s výše nastíněnou specifičností pojmu krajiny. S tímto problémem se potýkají všichni autoři, kteří se krajinou dlouhodobě odborně zabývají. Přestože jde bezezbytku o akademické vědce, jejich texty často budí beletristický dojem. Nejen pro lepší srozumitelnost, ale i kvůli vysoké komplexnosti a subjektivnosti jakéhokoliv krajinného jevu, autoři často své poznatky zasazují do narativních celků a užívají poetická přirovnání. Forma těchto textů však odpovídá jistému hledisku a stupni poznání, kde je bez rizika ztráty významných informací obtížné oddělit smyslový a citový stav předmětu, jeho aisthesis, od abstraktní roviny myšlení.

1.2. Krajina podle Jiřího Sádla

Prvním z autorů, z jejichž prací ve formulaci pojmu a předmětu krajiny vycházím, je Jiří Sádlo⁵. Jeho zaměření je příkladem snahy o holistický pohled na krajinu, prostřednictvím něž dochází k výkladu krajiny jako autonomního celku s charakteristickými vlastnostmi z toho plynoucími. V rámci svého výzkumu Sádlo propojuje různé vědecké obory, což ho mimo jiné nutí i k úpravě

---

⁴ Sádlo, J. Krajina jako interpretovaný text. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 47 – 54.

⁵ RNDr. Jiří Sádlo (*1958) je biolog, jehož hlavními oblastmi zájmu jsou fytoecologie (rostlinná sociologie), vegetační mapování, historický vývoj krajiny a vegetace. V současnosti působí v Botanickém ústavu AV ČR. Je spoluautorem několika knih s tématy ekologie, historie a krajiny. Do zkoumání vztahu krajiny a člověka přináší cenný pohled biologa, jehož ohniskem zkoumání jsou na rozdíl od humanitních vědců složky krajiny v jejich fyzickém rozměru.

užívaných pojmů tak, aby krajinu a krajinnou paměť výstižně charakterizovaly, což však, jak uvidíme, může být problematické.

Z eseje Jiřího Sádla *Krajina jako interpretovaný text*⁶ lze vyvodit dvě roviny krajiny, i když sám autor k takovému dělení explicitně nedochází. První z nich odpovídá názvu eseje, jde tedy o krajinu jako interpretovaný text, druhé je pojetí krajiny jako superorganismu, který podléhá specifickému sebeřízení prostřednictvím vlastních složek. Z těchto dvou náhledů lze zároveň odvodit také dvě odpovídající sféry krajinné paměti. Toto rozdělení pomůže při lepší orientaci v problematice, ale je nutné mít stále na paměti, že zvláště ve vztahu k Sádlovým závěrům a k výslednému pojetí krajiny na jejich základě, tyto dva krajinné aspekty nelze přesně rozlišit ani oddělit.

Sádlo k biologicky pojatým krajinným složkám přistupuje z hlediska humanitního, kdy zvažuje jejich pozice a možnou organizaci v celku krajiny. Jeho přístup lze v rámci biologie označit za osobitě biocentrický.⁷ Neztotožňuje základ krajiny s oblastí působení lidské kultury na přírodu, ale naopak by možná formování kultury nejspíše označil za jeden z důsledků krajinného vývoje a interpretace krajiny člověkem. Autorův pohled na věc tedy není jednosměrně zaměřený. Sádlo vychází z toho, že my sami jako jedna z krajinných složek musíme pochopit a zaujmout svou pozici v krajině. Jakkoliv se tato formulace zdá triviální, přesto označuje zásadní prvek v Sádlově úvahách o krajině.

Sádlo vychází z krajiny jako živé soustavy. Jak sám píše, vymezuje se proti redukcionistickému pojetí krajiny, které plyne z mechanistických základů novověké vědy a vidění světa, jež ovlivňují principy myšlení a vědy dodnes. Také v teorii krajiny tento způsob pohledu podle něj přetrvává a částečně tím znemožňuje vysvětlení krajiny jako svébytného celku s vlastními funkcemi a zákonitostmi. Sádlo se naopak snaží o vymezení holistické, což

---

⁶ Sádlo, J. *Krajina jako interpretovaný text*. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 47 – 54.

⁷ Biocentrický přístup ke krajině se uplatňuje především v rámci krajinné ekologie jako přístup, který se zaměřuje na zkoumání všech ekologických procesů v krajině, přičemž staví člověka na stejnou úroveň ostatním živým organismům a složkám krajiny.

ho vede k předpokladu, že krajina je živá soustava založená na fungování vlastních složek.

Obecně je podle Sádla krajina popsatelná jako hraniční organizační úroveň života, přičemž je dynamickým celkem s vlastní strukturou, která je výsledkem zákonitostí tohoto celku. To, že je označení celku krajiny v sumě ostatních organizačních úrovní života izolované a hraniční, jak Sádlo píše, je podle mého názoru důsledkem jednak spíše antropocentrického pohledu na věc, ale také důsledkem toho, že Sádlo vychází ze svého primárního biologického zaměření. Sádlo říká, že nad krajinou organizačně stojí už jen nesnadno nahlédnutelná úroveň planetární, a že mezera mezi krajinou a nejbližší nižší úrovní v hierarchickém uspořádání, kterou je společenstvo, je způsobena tím, že blíže nebylo spatřeno nic, co bychom mohli prohlásit za svébytný fenomén. Tento pohled se však zdá být poplatný biologii. Pokud totiž označíme všechny složky krajiny za rovnocenné z hlediska možnosti účasti na formování krajiny pojaté jako živé autonomní soustavy (jak to sám autor dělá), nemusí v důsledku jít ani o hraniční ani o izolovaný pojem. Tyto vlastnosti zavádí až lidské měřítko vnímání, kterému odpovídají určité rozměry, vzdálenosti a uspořádání krajiny. Navíc si člověk všímá pouze takových krajinných složek, které odpovídají aktuálnímu postoji, záměru nebo zaujetí (v důsledku je však zaujetí nějakého postoje nutné). Ostatní složky krajiny, tak jak o nich Sádlo hovoří, mohou mít měřítko „čtení krajiny“⁸ jiné a nejspíše vnímají krajinu v úplně jiných dimenzích, než jaké určuje biologická taxonomie. Podle jednotlivých vnímatelů mohou být velikosti krajin plynule odstupňované a nemusí se tím pádem jednat o pojem v hierarchii izolovaný. Zda je krajina hraniční úrovní závisí, podobně jako v předchozím případě, na úhlu pohledu.⁹

---

⁸ Sádlo se pro lepší orientaci a z hlediska vlastního zaměření drží jednotného pojmenování činností souvisejících s utvářením krajiny jak u člověka, tak u ostatních krajinných složek, ačkoliv je v druhém případě užívá spíše metaforicky.

⁹ Krajina se jeví jako hraniční i ve srovnání s jinými, nebiologickými doménami, jako je například interiér obydlí, okolní pozemek – zahrada, město, kraj. Zde se opět jedná o výrazně antropocentrické pojetí, ovšem z jiného hlediska. Je zřejmé, že zkoumat

Podobné nesrovnalosti pomůže odstranit odlišení dvou rovin krajiny, které se prolínají v Sádlově textu. Jak bylo naznačeno, první rovinou je krajina jako interpretovaný text, u kterého izolovanost a hraniční postavení v hierarchickém systému fungují, protože jde o důsledek zavedení například lidského měřítka do nerozlišeného celku druhé krajinné roviny. Tuto druhou rovinu krajiny lze popsat jako superorganismus, který představuje fyzicky existující část krajiny složenou z jednotlivých organismů. Druhé rovině by pak odpovídalo autorovo přirovnání k tekuté mozaice, jíž lze snadno nahlédnout z jakékoliv úrovně a kvalitativně odlišných stupňů v libovolném hierarchickém systému, jelikož sem je měřítka zavedeno až interpretační krajinnou rovinou odpovídající postoji vnímatele. Při umělém zavádění vlastností izolovanosti a hraničního postavení bychom se i na druhé krajinné rovině setkali s podobnými překážkami, jaké jsou uvedeny výše.

Pojetí krajiny zároveň jako superorganismu a interpretace „krajinného textu“ umožňuje zdánlivě paradoxně vnímat krajinu také jako přetržitou a nepřetržitou současně. Krajina jako interpretace je ohraničená, takže z ní lze vydělit i různé jednotky, kdežto krajina pojímaná jako organismus se jeví spíše jako propletený, na sebe navazující a nerozdělitelný celek, který je snáze vnímatelný jako nepřetržité kontinuum. V dalších úvahách tedy rozdělím poznatky Jiřího Sádla z hlediska krajiny jako interpretovaného textu, kterou odráží výklad aktivit (podle Sádla

---

krajinu, což je pojem specificky lidský, jako autonomní celek přináší přes veškeré klady a nové možnosti pohledu na věc i nesrovnalosti plynoucí z konečného omezení platného na všech úrovních pojmu krajiny, což je fakt, že krajina je pojem vytvořený člověkem pro člověka. To ale později nutně zavádí etické otázky, které nás zpětně dovádí k potřebě zkoumat krajinu bez utvářejícího lidského měřítka jako oblast, kde se stýkají možné zájmy (které je zároveň obtížné určit) všech krajínotvorných složek na jediné hierarchické úrovni. Proto také přes veškeré snahy zůstává Sádlovo pojetí na více méně biologické úrovni, podobně například Schamovo ne úrovni historického zkoumání, apod. Jednoduše nelze vystoupit z určitého zaměření, přestože se jeví jako omezující. Jinak by se všeobjímající pojem krajiny stal nepoužitelným a ztratil by se sám v sobě.

interpretace¹⁰) jednotlivých složek krajiny jimi samými, a krajiny jako fyzicky existujícího organismu, ve kterém jsou všechny složky včetně člověka podřízené specifickým zákonům a zároveň tyto zákony samy utvářejí. Pokud pak tyto součásti jediného celku krajiny uvažujeme jednotlivě a odděleně, pak představují obvyklá hlediska a předměty definic krajiny v případech, které neuvažují autonomní pojetí krajiny.

Dělení krajiny na dvě roviny vyjasňuje i problematiku vymezení krajinné hranice (a jak později uvidíme i otázku utváření estetického objektu). Sádlo se k možnosti hranice krajiny vyjadřuje takto:

„Kybernetika krajiny musí být plastická a kontinuální, jinak by na hranicích dvou krajin vznikalo pásmo disharmonie, pásmo logického sporu a kompetice dvou odchylných kybernetik. Ale kupodivu. Zdá se, že alespoň někdy existují skupiny krajin s ostrým a dokonce nelaločnatým diskontinuem.“¹¹

Je obvykle snadné vnímat dvě krajiny, přičemž hranice se zdá být jednoznačně určitelná, přesto je však v takovém případě hranice myšlenkovým konstruktem, výsledkem interpretační roviny krajiny. Sádlo dochází k hierarchickému systému vnímání krajiny jako nakupení několika komplexních organismů, které se fyzicky prolínají a navazují na sebe, a zároveň jsou odděleny. Hranice fyzické krajiny se projevují například na základě změny polohy vnímatele nebo chemického složení prostředí či odlišného uspořádání krajinné struktury. Takto se na relativně přesně odlišitelných celcích na základě rozdílných podmínek formují odlišně interpretovatelné krajinné celky. Jde o zřetelně vnímatelné hranice

---

¹⁰ Sádlo přisuzuje schopnost interpretace všem složkám krajiny, živým i neživým. To, že složka procesy interpretuje, lze podle Sádla odvodit právě z toho, že funguje jako krajinná složka. Jako taková se totiž aktivně účastní tvorby krajiny a na základě své účasti je také zpětně ovlivňována. Sádlovo pojetí interpretace se tedy poněkud liší od obvyklého vnímání významu tohoto slova, které se pojí s určitou úrovní intelektuálních schopností. Souvisí to také s jeho užíváním slova text v nejširším smyslu jako ohraničeného souboru významově souvisejících znaků.

¹¹ Sádlo, J. Krajina jako interpretovaný text. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 51.

a ve vztahu k Sádlovu eseji lze tvrdit, že takto vymezená hranice funguje na obou krajinných rovinách, takže nejde výhradně o myšlenková určení. Bez ohledu na egocentrické pojetí, bychom za označení hranice krajiny nejspíš mohli použít pojem ekoton.¹²

U interpretační roviny krajiny je pak podoba hranice určena v podstatě libovolně z pozice postoje pozorovatele, nikoliv však svévolně. Obě podoby hranice na sebe navazují, protože vychází z principů formujících jednotný celek krajiny. Může se tak jednat o krajinu formovanou charakteristickým podnebím, obývanou určitým souborem živočichů, nebo může jít o krajinu jednoho státu, krajinu dětství, či domova, přičemž každá z těchto krajin má svou hranici, kterou určují jak vlastnosti krajiny-organismu, tak podoba krajiny-interpretace.

Sádlo se drží smíšeného pojetí krajiny jako interpretovaného textu a organismu zároveň, přičemž za čtenáře takového textu označuje každou krajinnou substrukturu, složku. V následujícím úryvku vyjasňuje vlastní pojetí „krajinného textu“ a způsob propojení obou rovin krajiny:

„[...] krajina je interpretovaný text. Opakem by bylo např. tvrzení, že krajina je dekódovaný kód, něco s tvrdě určeným jednoznačným smyslem. Důležité: subjektem, tedy čtenářem krajiny je nejen člověk, ale každá její složka, každá substruktura, každá „věc v krajině“, určitý člověk nebo lidé vůbec, lesní společenstvo, vesnice... A každá složka krajiny dělá svojí existenci zároveň tři věci: krajinu fyzicky spoluvytváří, krajinu registruje – čte, a krajinu přetváří.“¹³

Z uvedeného citátu je patrné, že Sádlo významy slov jako číst, registrovat, apod. částečně posouvá a přizpůsobuje svému

---

¹² Sádlo pojem ekoton popisuje jako hraniční pásmo dvou krajin. Ekoton ve svém ekologickém významu znamená přechodné společenstvo rostlinné i živočišné či hraniční část mezi dvěma biocenózami. Jde o termín který by bylo možné při popisu krajinné hranice použít, avšak v přeneseném slova smyslu, což by situaci spíše zkomplikovalo, proto i sám autor toto označení dále nerozvádí.

¹³ Sádlo, J. Krajina jako interpretovaný text. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 48.

záměru popsat krajinu jako autonomní celek. Při zachování původních významů by byl pro interpretaci a čtení nutný předpoklad jisté úrovně intelektuálních schopností vnímatele a krajina jako interpretovaný text by podle výše uvedené specifikace byla přístupná pouze vyšším organismům, které dosáhly odpovídající mentální úrovně. Sádlo však uvádí, že *každá* složka čte krajinu jinak, ať už jde v jeho pojetí o neživé objekty, nebo živočichy. V jeho pohledu na věc to tedy neznamena, že by například strom krajinu pouze registroval (například změny teploty a vlhkosti), ale svým způsobem ji i čte, jelikož se aktivně podílí na jejím utváření prostřednictvím vlastních „interpretací“.¹⁴

Sádlo také uvádí pojem *genia loci*, což je podle něj intuitivní pojem vyvstávající z přímého nazírání krajiny. Jde o působení místa zakoušeného vnímatelem v rámci bezprostřední zkušenosti. Teprve toto intimní vnímání krajiny nám podle autora umožní správné pochopení krajiny. Podle Sádla je *genius loci* z ontologického hlediska duší krajiny. Zároveň jde z epistemologického hlediska o způsob jak krajinu vidět, jde o kategorii čtení krajiny.¹⁵ Zde je opět patrné odlišení mezi krajinou-organismem, jejíž *genius loci* je jistou zvláštností či specifickým fungováním zákonů v konkrétním čase a prostoru, a krajinou-interpretací, v níž *genia loci* vnímáme jako označení těchto zvláštností, které vstoupily do zkušenosti subjektu (či krajinné složky). *Genius loci* je hodnotou krajiny, která je založena na souboru specifických vlastností, jež vnímatel označil jako významné pro interpretaci konkrétní krajiny,

---

¹⁴ Podobný a ve své době revoluční pohled nabízí i Jacob von Uexküll ve svém konceptu *umweltu*. V příslušném *umweltu* je každý objekt vzhledem k subjektu nositelem významu, který se projevuje v procesu vnímání a působení. Každé zvíře nebo rostlina provádí přesný výběr z působení vnějšího světa, přičemž vnímané příznaky indukují impulzy v jednání. Uexküll svým konceptem uvedl kritiku karteziánských principů ve vědě. Sádlo však oproti Uexküllovi nerozlišuje pasivní objekty a význam vtiskávající subjekty. Česky v: Kliková, A., Kleisner, K. (eds.). *Umwelt: koncepce žitého světa Jakoba von Uexkülla*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2006.

¹⁵ Sádlo, J. Krajina jako interpretovaný text. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 49.

a které jako takové ovlivňují jeho další vnímání a jednání.¹⁶ Zde se, jak uvidíme, také uplatňuje krajinná paměť, která je zásobárnou možných impulzů pro utváření genia loci.

Podobně o čtení krajiny hovoří i Václav Cílek¹⁷, když ukazuje na neoddělitelnost rovin krajiny-interpretace a krajiny-organismu. Jak se všechny jejich složky navzájem ovlivňují na úrovni utváření krajiny člověkem popisuje takto:

„Páteřní dráhy [staré přímé linie v krajině] v sobě obvykle kombinují profánní a spirituální život krajiny. Mívají přírodní kořeny, ale jsou lidmi přetvářeny a postupně na nich automatickým způsobem dochází k vršení významů. Místo si však prosazuje svůj živý prostor a samovolně podržuje svůj charakter. Uzlová místa, neboli ohniska jsou středobody dění v krajině a často krystalizačními jádry lidského osídlení. Charakteristické uzlové body jsou napajedlo, pramen, kostel a zájezdní hostinec. Správně bychom uzlovými body měli začínat, ale protože se na krajinu snažíme dívat jako na síť vztahů nikoliv jako na pouhý soubor bodů, použijme přirovnání Zdeňka Kratochvíla o korálcích. Každý uzlový bod si představme jako korálek. Vztahy mezi korálky vytvářejí síť. V různých dobách se síť mění, ale korálky zůstávají na svých místech. Krajina se tak stává mnohohvrstevným textem, který je čitelným pouze v určitém časovém řezu. [Krajina jako text je] prostorovou strukturou mnoha přes sebe položených sítí. [...] Mění

---

¹⁶ Ačkoliv je genius loci intersubjektivní kategorií, není tomu tak výhradně. Pokud se genius loci zakládá na podobnostech ve vnímání jednotlivců, můžeme jej hodnotit i jako klíče, které identifikujeme, avšak neztotožníme se s ním. Nebo může být naše vnímání dané krajiny naprosto odlišné, takže se s geniem loci nemusíme vůbec setkat, což by mohlo v důsledku vést i k popření krajiny jako autonomního celku, který je schopen určitým jednotným způsobem, na základě vlastní svébytnosti, svého génia loci, působit na vnímatele, a to i přes odlišnosti ve vnímání lidí. Genius loci lze v tomto případě přirovnat k osobnosti člověka. I zde mohou existovat dvě naprosto protikladná hodnocení jedné osoby. Neurčíme, které je obecně platné a správné, to ovšem neznamená, že při zavržení jedné varianty dojdeme k závěru, že daný člověk žádnou osobnost nemá.

¹⁷ RNDr. Václav Cílek, CSc. (*1955) Český geolog, klimatolog, esejist, spisovatel a překladatel, působí v Geologickém ústavu AV ČR. V rámci své odborné i pedagogické činnosti se zabývá mimo jiné vývojem české krajiny, celkový rozsah jeho zájmu je velmi široký a vedle uvedených oborů se vztahuje i na filozofii, religionistiku a umění.

či dovršuje se význam místa, ale jeho pozice v krajině se nemění.“¹⁸

Každá složka zakouší krajinu jako živoucí strukturu v procesu dění. Tomu odpovídá Sádlovo tvrzení, že nikdy nemáme krajinu k dispozici celou zároveň, protože (vedle ohraničenosti výseku našeho vnímání) až podle toho, kudy a kdy jí procházíme, ji určitým způsobem poznáváme a utváříme. Započetí bezprostředního a individuálního kontaktu totiž předchází konečné podobě krajiny, pokud považujeme krajinu za svébytný fungující celek, a ne za pouhý konglomerát složek. Při interpretaci všech způsobů utváření krajiny je pak třeba brát v úvahu, že stávající podoba krajiny je pokaždé úplně novým výchozím bodem, se kterým vlastně nemáme zkušenosti, tudíž je veškerá extrapolace (jakožto jediný možný způsob předpovědi) zbytečná, a navíc se ve skutečnosti takovou předpovědí ukazuje, že získáme pouze nepoužitelné extrémní závěry. Tato charakteristika krajiny mimo jiné vede, jak bude patrné níže, k nalézání významných estetických hodnot v krajině.

Podobně stav krajiny v určité minulé době nás může nasměrovat a ukázat nám k jakým změnám ve vnímání krajiny došlo, ale nic nám neřekne o stavu současném. Návrat do „původního“, z dnešního pohledu třeba ideálního stavu, není nikdy možný. Nejen že nelze uspokojivě určit jak vůbec tato původní krajina vypadala, ale i praktická realizace je kvůli odlišným současným výchozím podmínkám nemožná. Nostalgie po něčem původním pramení z nespokojenosti se současným stavem a tato nespokojenost je vyvolána tím, že ještě neumíme současný stav krajiny uspokojivě interpretovat a s jako takovým s ním i zacházet. Pro regulaci této nerovnováhy může sloužit přechod z primárně eticko-ekologického zaměření se na krajinu k estetickému. A to nikoliv ve smyslu vnímání krajiny pro její krásu či zanedbanost, ale ve smyslu přechodu k vnímání krajiny jako komplexního celku,

---

¹⁸ Cílek, V. Krajinou živého prostoru. *Souvislosti. Revue pro křesťanství a kulturu*, 1993, roč. 4, č. 4-5, s. 120-125.

jehož může být jakýkoliv etický aspekt či představa ideální podoby součástí, avšak nezastírá vnímání krajiny pro ni samotnou a nebrzdí její plynulé utváření.

1.3. Krajina a některé aspekty krajiny s pamětí podle Simona Schamy

Simona Schama¹⁹ ve své knize *Krajina a paměť*²⁰ ukazuje, co znamená pojem krajina především z pohledu historického dění. Nejde však pouze o historii oficiální, ale o historii plnou představ, mýtů a osobních zkušeností, protože i tyto se významně podílejí na konečné podobě krajiny, jak jsme viděli i v Sádlových úvahách. Schama předkládá konkrétní příklady událostí, s jejichž pomocí vysvětluje, jak představy lidí o jejich životě a světě ovlivnily umění, sociální strukturu, ekonomiku a politiku, což by nebylo nic zvláštního, kdyby Schama všechny tyto procesy nevztahoval na zacházení s krajinou. Celá kniha je rozdělena do kapitol s názvy Les, Voda a Skála, což předznamenává, že jsou tyto krajinné prvky pro vývoj a vznik krajiny z Schamova pohledu nejpodstatnější, a že jejich vřazení do vnímání a užívání krajiny předchází vzniku ostatních krajinných složek a struktur. Schama se snaží svůj pohled neodvázat od žádné teorie, východiskem mu je pouze vztah člověka ke krajině a prvotně k uvedeným přírodninám v průběhu času.

---

¹⁹ Simon Schama (*1945) je profesorem humanitních věd na katedrách historie a historie umění Kolumbijské univerzity, kde se mimo jiné zabývá krajinnou a environmentální historií, land artem a zemním uměním 20. a 21. století. V 80. letech 20. století se Schama zabýval historií Holandska 17. století a obrazová evidence, kterou v ke své práci vedl, jej dovedla od historie i k teorii umění a vizuální kultury. Jeho kniha *Landscape and memory* (Krajina a paměť) vyšla v roce 1995. Už jeho předchozí knihy se vyznačovaly specifickou strukturou a nezvyklým úhlem pohledu. Tentokrát Schama pro ilustraci toho, co pro člověka znamená krajina, využil jednotlivé historické sondy v podobě konkrétních příběhů a událostí několika míst, na nichž ukazuje, jak se vztah krajiny a člověka postupně vyvíjel. Na základě Schamovy vědecké činnosti je zřejmé, že si je vědom mezery vznikající mezi skutečně žitým světem a jeho převyprávěním (ať už vědeckým, nebo lidovým či uměleckým). Schama za svá obsáhlá díla získal několik ocenění.

²⁰ Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007.

Vývoj člověka a jeho dějin a vývoj krajiny je, jak Schama uvádí, jeden celek. Tento vývoj zvažuje na celé škále od jednotlivce, přes sociální skupiny, až po národ. Schamovým původním zaměřením je historie, což mu umožňuje čtenáře seznámit s nepřeberným množstvím informací, z nichž těží mnohé souvislosti. Někomu by se mohlo zdát, že je celá *Krajina a paměť* pouze dějepisnou knihou, která o svém předmětu příliš nehovoří, ovšem Schamův přístup respektuje právě to, že mluvit o krajině znamená mluvit o jejích tvůrcích (v našem pohledu o jednom z jejích tvůrců) a o tom, co v krajině prožili a vytvořili.

Jak historické události ovlivňují krajinu si představíme snadno. Schama ale dovádí tuto myšlenku do konce, když rozebírá procesy, ve kterých krajina ovlivňuje historii²¹. Postupem času jsme nabyli dojmu, že lidská složka ve vztahu ke krajině převládá, už proto, že na celé planetě bychom jen s obtížemi hledali místo, které není ovlivněné a pozměněné člověkem. Podobné dojmy následně formují představy, které přisuzují člověku úlohu negativní a krajině, popřípadě přírodě, pozitivní. Tyto představy jsou naplněny snahami o dosažení idealizovaného stavu krajiny bez (devastujících a deformujících) zásahů člověka. Schama nepřijímá jakoukoliv jednostrannou představu, že člověk zasahuje a příroda jeho zásahy nivelizuje. Odklání se od těchto etických pří, aby ukázal, že krajina sama není až tak pasivní, jak si myslíme, a že mezi krajinou (případně její přírodní složkou) a člověkem panuje rovnocenný vztah co do možností ovlivňování se navzájem. Konkrétně Schama píše:

„Objektivně vzato se samozřejmě různé ekosystémy, jež jsou nositeli života na této planetě, vyvíjejí nezávisle na lidské činnosti, stejně jako fungovaly ještě před hektickou nadvládou Homo sapiens. Zároveň je však pravda, že stěží můžeme jmenovat

---

²¹ Takový pohled nutně vychází z předchozího tvrzení uvedeného v textu a dal by se přirovnat k Sádlově pojetí krajiny, která sama sobě slouží jako soubor aktivních orgánů i jejich korektiv zároveň. Schama si však více všímá výsadního postavení člověka, který si je sám sobě uděluje.

*jeden jediný přírodní systém, který by nebyl, k lepšímu či horšímu, významným způsobem přetvořen lidskou kulturou.*²²

Problém nastává ve chvíli, kdy si člověk uvědomí, že je krajina nositelkou hodnot právě i díky spolupůsobení přírodní složky. Významná místa poznamenaná událostmi různého charakteru od osobních a intimních nuancí, až po velké a citelné přírodní i lidské zásahy, se stávají součástí našich životů a nás samých. Přestože člověk zasahuje do krajinných procesů velmi intenzivně, tak nikdy nepřekročí to, z čeho vzešel a co naplňuje smysl jeho života. Z krajiny se rodí bohové a démoni, mýty, kosmologické představy, venkovský folklór, i městský život, jednoduše vše, co formuje lidskou mysl a lidský život. Schama tedy podobně jako Sádlo přiznává krajině jistou autonomii, ovšem pouze ve sféře vztahu člověka a krajiny, bez toho, aby etický aspekt krajiny obcházel zrovnoprávněním všech krajinných složek najednou včetně člověka, jak to činí Sádlo. Schama „etiku“ krajiny řeší případ od případu, protože si je vědom toho, že obecný závěr v teorii něčeho tak dynamického často vede v konkrétních případech k protikladným tvrzením, zvláště pokud vycházíme z lidského pohledu na věc. Postoj zaujatý ke krajině, veškeré naše znalosti a zkušenosti, komplexy kulturních hodnot, emoce a představy, to vše vstupuje do krajiny s námi. A lidé jako nositelé těchto ‚krajinotvorných složek‘, jsou pak jedinými, kdo se může aktivně postavit důsledkům z toho plynoucím. Podle Schamy by zásahy měly být vedeny způsobem citlivě zohledňujícím předchozí stavy a nepodřizujícím se předem ustanoveným požadavkům.

Krajina a její paměť je pak z tohoto hlediska zásobárnou všeho, co člověka i ostatní krajinné složky formuje. Ať je to aktuální reliéf, nerovnosti terénu a přírodní procesy, které člověk fyzicky překonává, nebo jednotlivá významuplná místa a objekty, jež překonává v mysli, je krajina a její paměť něčím, co se podobá negativnímu (ve smyslu opačného) otisku jeho vlastního těla a osobnosti. Schama dokazuje, že bychom tato svědectví o sobě

---

²² Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007, s. 5.

samých v krajině odkryli, nemusíme pořádat exkurze do skanzenů a chráněných krajinných oblastí, kde bychom poznávali něco tajemného a neurčitého. Krajina je totiž mimo jiné i komplexní smyslový (a smysluplný) systém, který vyžaduje synestetické vnímání a zahrnuje představy vnímatele, jeho znalosti, osobní i obecnou historii, vnímání rozlohy dané oblasti, vnímání časovosti všech jejích prvků a s tím například spojených svátků a obřadů. A jako taková je právě zásobárnou všech těchto hledaných významů, které uchovává ve své paměti. Přestože je ve vztahu ke krajině nemožné hovořit o nestranném nebo nezaujatém pohledu, přece nesmí být odpovídající vnímání zastřeno například zkreslující, jednostrannou nebo emocionálně výrazně zabarvenou interpretací historických událostí, jak tomu bylo (a částečně i dodnes je) například u sudetské krajiny. Je třeba hledat vjemy a informace uložené v krajině, které poučují a ne potvrzují, tedy takové, které odráží skutečné krajinotvorné procesy a nikoliv předsudky zapřičiňující konfliktní závěry.

S krajinou je člověk spojen mentálně i fyzicky. Člověk a krajina se prolínají na mnoha úrovních, jak jsme viděli například v citátech Václava Cílka. V této souvislosti udává Schama až extrémní příklad fyzického přechodu člověka do krajiny, kdy se stává doslova geologickou vrstvou v případě smrti a pohřbení. Symbolický akt uctívání mrtvých neukazuje pouze na úctu k vlastním předkům, jelikož jde především o předchozí existenci člověka, který žil v krajině, ovlivnil ji a tím pádem i své potomky a jejich životy. Jako příklad těchto úvah Schama uvádí pamětní mohyly, jejímž prostřednictvím se lidé stávají součástí krajiny v níž žili jednak fyzicky, ale také symbolicky. Mohyla slouží od nejstarších dob jako upomínka toho, že tu je člověk a krajina, přesněji člověk v krajině jako jedna z jejích složek. Tímto způsobem se paměť lidí, na které mohyla upozorňuje, zhmotňuje a bere

na sebe podobu krajinné paměti, přičemž metafora tohoto procesu se stává skutečností.²³ Schama to shrnuje v jediné větě:

„Scenerie [krajiny] je stejně tak vystavěna z vrstev paměti jako z vrstev kamene.“²⁴

Procesem utváření krajiny je pak v tomto smyslu proces fyzického, psychického i estetického tvarování krajinných objektů a tím pádem i vnášení informací a hodnot do nich. Toto utváření krajiny se děje na celé škále od velkých fyzických zásahů do krajiny, až po subtilní kontakty a plně myšlenková spojení. Schama píše, že:

„již jen samotný akt identifikace místa [...] samozřejmě předpokládá naši přítomnost a spolu s námi i veškerá naše těžká kulturní zavazadla, jež s sebou vláčíme.“²⁵

Upozorňuje tak na to, že samotný způsob vnímání krajiny je důležitým krajino tvorným prvkem. Bez zaujetí konkrétního postoje ke krajině by nebylo možné o ní hovořit, jelikož jde o termín užívaný ve vztahu k člověku a jeho vnímání, který vymezuje nepřetržité kontinuum lidského životního prostředí. Takto pak lze tvořit i slovní spojení jako přírodní krajina, nebo krajina kulturní, přestože by mohlo jít o oxymoron nebo pleonazmus.

---

²³ Tamtéž, s. 25.; Mnoho kultur od pradávna projevuje citlivost ke kontrastním tvarům krajiny, nejspíše právě kvůli jasně patrnému zásahu člověka do krajiny a s tím spojené informace. Tímto způsobem se vyvíjelo mnoho různých krajinných forem a staveb. Od pravěku až do raného středověku se objevilo několik mohylových kultur a mnoho megalitických staveb. Se vznikem kamenné architektury se dochovaly starověké památky, jako zikkuraty v Mezopotámii a pyramidy v Egyptě, dále pak středověké a novověké evropské církevní stavby a čínské horské kláštery. V přenesené formě pak jde také například o formování umělých návrší v zahradách, nebo současnou uměleckou tvorbu land artu a podobných uměleckých směrů. Příčiny těchto zemský povrch přetvářejících zásahů lze spatřovat jak ve snaze o harmonizaci krajiny a o dosažení určitých estetických kvalit, tak v duchovní symbolizaci, která má v každé kultuře složitý a individuální vývoj. Vývoj vertikální dimenze prakticky ve všech kulturách souvisí s kosmologickými a náboženskými představami. Yi-Fu Tuan ve své knize *Topophilia* (viz níže v textu) pak také zkoumá situaci, kdy v evropském myšlení, zhruba mezi lety 1500 a 1700 n. l., došlo k transformacím v kosmologickém chápání světa, což mělo významný vliv na krajinu.

²⁴ Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007, s. 5.

²⁵ Tamtéž.

V tomto momentě se opět, podobně jako u Sádla, ukazují dvě propojené roviny krajiny. Rovina ukazující na to, že krajina je časoprostorové kontinuum. Tuto všeobsahující krajinu však ve stejném okamžiku omezuje stav a pozice vnímatele, jehož žitá krajina se smrští do konkrétní a úzce ohraničené podoby odvíjející se od aktuální situace. Člověk sice svým myšlením, vnímáním a čítím krajinu jako takovou zvýznamňuje, ale to, co fyzicky existuje jako krajina, funguje i bez něj. Procesy, které se odehrávají v krajině jsou na člověku nezávislé, přesněji řečeno člověk je z hlediska své existence závislý na nich. Člověk se neustále snaží podmanit si něco, co si ve skutečnosti podmaňuje jeho.

Schama říká:

„přestože jsme navyklí rozdělovat přírodu a lidské vnímání na dva různé světy, ve skutečnosti jsou neoddělitelné.“²⁶

Právě na tomto rozhraní lidského sebe-vědomí a vnímání čehokoliv vnějšího vzniká dimenze s charakteristickými vlastnostmi, kterou označujeme jako krajina. Krajina je pak podle Schamy jednotným pojmem, jehož rozkol ve dvě ideality přírody a kultury je pouze otázkou teorie. Vidíme, že se v Schamových úvahách rýsuje představa smíšené krajiny, která je v principu podobná náhledu Jiřího Sádla, přestože Schama zkoumá krajinu z úplně jiného úhlu pohledu. Jde o krajinu, jež má dva nerozlučné a vzájemně se ovlivňující póly, jimiž jsou lidská (pro Sádla nejen lidská) představa toho, co jako krajinu vnímáme, tedy určitá interpretace, a krajina jako fyzický objekt, který je předmětem těchto interpretací a jehož součástí je jak příroda, tak výsledky lidského konání. Podobně i například v rámci environmentální estetiky předpokládá Arnold Berleant, že mezi člověkem a přírodou není skutečná hranice či rozpor. Jak uvádí, otázka

---

²⁶ Tamtéž.

nejednotnosti vychází pouze z rozdílů ve způsobu zakoušení světa.²⁷

1.4. Divočina a antikrajina

Schama dále v *Krajině a paměti* ukazuje, že krajina je utvářena po zaujetí specifického kulturního postoje. Jde o akt identifikace místa a jeho významu člověkem. Schama v této souvislosti. A zdánlivě naopak ve vztahu k předchozím tvrzením uvádí, že:

„krajina se nejdříve stává dílem rozumu a teprve až pak potěchou pro smysly.“²⁸

Nejde však o automatickou záležitost (což by plynulo z výše řečeného, že krajina se dnes nachází v podstatě všude, protože vliv člověka zasahuje celou planetu). Významnost zaujetí postoje k místu jakožto krajinotvorný prvek se ukazuje i při vysvětlení pojmu divočina. Zaujetí postoje „krajina“, nebo „divočina“ podmiňuje specifický stav vnímaného prostředí a vzniká tedy až při kontaktu osoby s místem. Jak dále uvidíme, nejde o předem dané bazální nastavení lidské mysli, které by umožňovalo neustálé a nekonfliktní vnímání krajiny.

Pojem divočina fungující jako teoretický protipól k pojmu krajiny ve významu interpretace je takto chápán v poněkud jiném významu, než jak je obvyklé. Jak Schama píše, divočina sama sebe nelokalizuje ani neuctívá.²⁹ Jde tedy o stav prostoru bez člověka, nikoliv ale o přírodu, protože se jedná o pojem vytvořený v přímém vztahu ke vnímání člověka. Divočina je prostor člověkem ovlivněný. Abychom o ní mohli hovořit, musí nejdříve být krajinou a až poté ji lze jako divočinu identifikovat, čímž se

---

²⁷ Berleant, A. *Aesthetics and Environment: Variations on a Theme*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2005, s. 34-35. V současné době má obor environmentální estetiky mimo jiné řešit problematiku spojenou s přírodním estetickým.

²⁸ Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007, s. 5.

²⁹ Tamtéž.

vysvětluje i předchozí zdánlivě protikladný citát. Krajina jakožto fyzický objekt do jisté míry vzniklý lidskou modelací se již nachází prakticky všude na planetě, tudíž se primárním stává akt (racionální, ale i emočně založené) identifikace, jehož součástí je veškeré kulturní i osobní založení vnímatele.³⁰

Divočina je tedy v tomto jiném významu slova krajina zplaněná, člověkem zapomenutá či zanedbaná, nebo taková, kde je patrné ukončení lidské činnosti v minulosti, či zjevná nekoordinovanost lidských činností ve vztahu k místu, přičemž člověk je fyzicky přítomen. Divočina je druhem krajiny, který má specifické vlastnosti zakládající se na nesouladu vztahu člověka a místa, přičemž břemeno příčiny leží na straně lidského vztahování se ke krajině (či její interpretace, jak bude patrné na příkladu sudetské krajiny). Význam současný vznikl z původního, kdy se z označení neznámého prostoru, z tzv. bílého místa na mapě, které je pod vlivem „divoké přírody“ nebo jiných nepřátelských sil, přesunul do představy krajiny, kde jako tento nečitelný formující element představuje člověk. K tomuto asimilování pojmu divočiny do pojmu krajiny lze vedle proměny vnímání místa člověka v krajině přičíst také kvalitativní potlačení významuplnosti krajiny známé, krajiny domova. Ve chvíli, kdy se člověk necítí bezprostředně ohrožen něčím negativně vnímaným, co leží za jeho „krajem“, utlumuje se i intenzita vztahu k tomuto známému místu, které je oblastí pocíťované ochrany před divokým vnějším prostředím. V tom případě proti sobě nestojí dva doplňující se protipóly fungující jako korektiv orientace člověka v krajině fyzické i duševní.

Příklad vymezování pojmu divočiny oproti významu krajiny domova je také ukázkou automatického vnášení hodnocení do krajiny v procesu jejího utváření a zakoušení. Vzhledem k promě-

---

³⁰ Obdobným příkladem, kdy vychází najevo, že krajina je v první řadě dílem rozumu a to na základě zaujetí odpovídajícího „krajinného postoje“, je oceán. Oceánské, či mořské prostředí obvykle neidentifikujeme jako krajinu, protože není primárně prostředím života člověka, kde by mohl interpretovat vlastní působení a působení ostatních krajinných složek. Ačkoliv je tedy oceán člověkem významně ovlivněn a nabízí smyslově velmi intenzivní prožitky, obvykle jej neřadíme pod pojem krajiny, jelikož zde nedochází k racionální identifikaci specifických krajinných prvků.

ně významů uvedených pojmů se v současnosti divočina nedá definovat pouze jako místo vyvolávající nepříjemné pocity a nelibost, podobně krajinu domova nemusí charakterizovat pouze pocity kvalitativně pozitivní. Existují krajiny, kde je patrná intenzivní činnost člověka a dojem z nich je skličující, stejně tak „divočiny“, ze kterých může mít návštěvník příjemný pocit. Způsob vnášení estetických hodnot do krajiny a neoddělitelnost mentální a fyzické podoby krajiny popisuje Václav Cílek:

„V baroku, jež se nese ve smyslu deformace [...] je krajina chápána jako theatrum mundi, jako dovedně rozestavěné kulisy divadla světa. Její tvorba zde dosahuje [právě díky specifické pozici člověka v krajině „ohrožované divočinou“] nesporného vrcholu. Barokní šlechta přibližuje reálnou krajinu ideálním krajinám ze své sbírky grafik. A lid? Řekl bych, že jsme nedocenili roli církevního zpěvu na tvorbu krajiny. Poutě, zpěvy a procesy byly zároveň vrcholnými estetickými zážitky, ba přímo estetickými normami venkovského člověka, který se snažil, aby v jeho domě a jeho vesnici bylo tak pěkně, „jako v kostele“. Líbezná melodičnost, neoddělitelná od charakteru pre-industriální krajiny (ještě počátkem století si při práci každý řemeslník zpíval) začíná po první [světové] válce mizet. Heavy-metalové motivy postupně nahrazují mollovou lidovku. V životě i v krajině. Estetická složka krajiny, tj. její živý prostor, se neustále snižuje, aniž bychom chápali, co ničíme.“³¹

Tento úryvek také ilustruje proces utváření vztahu současného člověka ke krajině, který umožňuje formulaci pojmu divočina ve výše uvedeném smyslu slova.

Z hlediska krajinné paměti lze potom říci, že krajina je oproti divočině místem aktivní paměti, kdežto divočina je krajina zapomenutá a zapomínající. Aby něco mohlo být zapomenuto, vyžaduje to paměť, která si toto zapomenutí pamatuje – zde se rýsuje podoba krajinné paměti, jak bude rozvedena dále v textu.

---

³¹ Cílek, V. Krajinou živého prostoru. *Souvislosti. Revue pro křesťanství a kulturu*, 1993, roč. 4, č. 4-5, s. 120-125.

Zapomenutá je krajina, kde paměť nachází stopy minulého, nyní je však stále obtížnější tyto stopy identifikovat. Schama se v *Krajině a paměti* snaží o zpřesňování pojmu krajiny ve smyslu místa s pamětí v procesu rozpomínání se. Dnešní krajiny jsou totiž z uvedeného hlediska vlastně divočinami, jelikož jejich obyvatelé nevidí nebo nechtějí vidět jejich paměť v takové míře, jaká by odpovídala krajině skutečně žité. Protože co podle Schamy z geologie a vegetace teprve dělá krajinu, je dědictví tradice sahající až k mýtům Arkádie, tradice vycházející z živoucí paměti krajiny.³² V novodobých divočinách se ztrácí význam i hodnota míst paměti hodných a tím pádem i pocit náleženosti k místu a potřeba jej neustále udržovat ve stavu odpovídajícím požadovaným potřebám a hodnotám, jejichž intenzita a kvalita se postupně snižuje, takže jde vlastně o bludný kruh. Cesta z něj vede například skrze změnu v zaujímaném postoji ke krajině.

Vedle divočiny máme i pojem antikrajina, který Schama v *Krajině a paměti* používá a objasňuje. Antikrajina odpovídá označení prostoru, kde člověk sám sebe nepovažuje za iniciátora vzniku, ale za jednu ze složek, které si jsou rovnocenné. Jde o označení, které se vyhýbá z antropocentrickému uvažování o krajině (a v tomto ohledu se blíží některým aspektům Sádlova pojetí krajiny), avšak tím ještě více zesiluje etický aspekt pojmu krajina, protože jde o část krajiny zohledňující pouze rovinu interpretace a z teoretického hlediska spíše o způsob jak se zbavit odpovědnosti za negativní dopady člověka na přírodu.

Podle Schamy takové antikrajiny vytváří umělci jako jsou například David Nash a Andy Goldsworthy³³, kteří se snaží

---

³² Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007, s. 10.

Arkádie představuje ideální krajinu (v pozitivním i negativním smyslu), jejíž podstata nemůže být nikdy naplněna. Jde o podobný korelát k pojmu krajina jako je divočina, ovšem výrazněji užívaný v minulosti. V dnešní době jsou významy spojené s tímto pojmem formulovány spíše zastánci názoru, že člověk je ve vztahu ke krajině negativním činitelem. Je tedy patrné, že člověk vnímal vlastní negativní vlivy na své okolí a krajinu mnohem dříve, než sahá moderní doba, ve které jsou jeho vlivy podloženy vědeckými fakty.

³³ David Nash a Andy Goldsworthy jsou britští sochaři, kteří se ve své umělecké tvorbě zaměřují na vytváření soch a objektů z přírodních materiálů, jejichž součástí je

rozptýlit své ego v přírodním procesu. Podobně podle Schamy postupují také ekologičtí historikové, kteří se pokouší o vytvoření historie, jejíž podstatou a východiskem by nebyl člověk, ale procesy probíhající na Zemi samy o sobě.³⁴ Takto uměle vytvořená historie však postrádá (nejen v uvažování o krajině) smysl. Stejně tak se takto utvořená historie nevyhne artefaktualitě, vůči které se vymezuje, naopak v ní oficiální historii předčí. Antikrajina a z ní odvozený přístup ke krajině je tedy podobně ideální formulace, jako je bájná Arkádie, a jako taková funguje opět pouze spíše jako regulace představy pojmu krajiny, také protože vychází spíše z reflexe vnímání přírody v současném světě a nikoliv krajiny jako autonomního celku, ve kterém má přírodní složka svou specifickou pozici.

Všechna ekologická hnutí a umělecké směry, které se snaží postihnout „krajinu bez člověka“, odpovídají stavu lidského vnímání, které není v souladu s krajinou. Jakoby inovace a vývoj našeho vnímání hluboce zaostávaly za vývojem ve vnímání krajiny, který je vázán na dlouhodobě se utvářející fyziologické a psychické možnosti. Za takové situace pak člověk musí volit mezi „zastaralým aparátem“ praktických, estetických, etických a jiných preferencí, postojů a hodnot, které se formovaly v rámci dlouhého vývoje člověka v krajině, a novým stavem krajiny, který neodpovídá lidskému měřítku vnímání, protože není odrazem skutečného života v krajině, ačkoliv je výsledkem činnosti člověka v krajině. Zde se mimo jiné ukazuje, že krajina je systém, v němž se spájí dynamika událostí a vnímání s ontogenezí i fylogenezí člověka a ostatních živých složek, společně s vývojem krajiny jako fyzického i psychického celku.

---

obvykle i specifické zasazení do přírodního prostředí. Vznikají tak esteticky velmi působivá umělecká díla, která obzvláště citlivě doplňují krajinu. Z tohoto hlediska pak rozhodně nejde o naivní snahu nějak formulovat negativně vnímanou pozici člověka v krajině, jak by mohlo z Schamova textu vyzníti. Mimo jiné protože díla těchto umělců nereflktují pouze přírodní procesy, ale významným způsobem také krajinu.

³⁴ Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007, s. 11.

1.5. Dynamičnost pojmu krajiny, individuální zkušenost s krajinou

Odklon od neustávající touhy po vysněné krajině zformované do představy Arkádie, která by byla ideálním místem k životu, se znovu objevil v období romantismu. Romantické přijetí bezprostřednosti smyslů umožnilo vidět věci bez měřítka omezujícího ideálu. Odtud už nebylo daleko k oprášení bájí a mýtů. Především romantičtí umělci se tak stali intenzivními pozorovateli krajiny jako takové, když se znovu snažili objevovat krajinu v plném rozsahu. Jejich umělecká díla už nenesla snahy po zobrazení krajiny ideální nebo harmonizující, ale stala se opět záznamem krajiny žité. Nelze však tvrdit, že by poprvé v historii, nebo po hodně dlouhé době člověk krajinu vnímal tak jak skutečně je a že by se prvně projevil estetické vnímání krajiny jak ji chápeme v současnosti. Každý pohled je poplatný své době a stavu kultury, takže i romantické vidění světa je naplňováním určité ideální představy, vedle níž se z tohoto hlediska například renesanční zachycení krajiny na obrazech jeví jen jako další varianta znázornění krajiny, která neztrácí na autentičnosti. Že krajina v každé době znamená trochu něco jiného, je patrné z příkladu vnímání „tradiční krajiny“, který uvádí Jiří Sádlo:

„Nevíme přesně, co slovo tradiční znamená. Tradiční [krajinou] většinou myslíme to, jak vypadala krajina s barokními základy, [...] která se potom vyvíjela do [...] krajiny klasicistní, někdy na přelomu 19. a 20. století. Tomu dnes navykle říkáme tradiční krajina. Ovšem dejme tomu v baroku bychom zase tradiční krajina řekli té krajině renesanční a tak dále, až do neolitu a k lovcům mamutů.“³⁵

Tradiční je tedy krajina, která čerpá z vlastní živé paměti a navazuje tak na hodnoty a krajinotvorné prvky kontinuálně ustalované

---

³⁵ Sádlo, J. Vstupte! s Jiřím Sádlem. *Vstupte!* [online]. Pořad z 25.2.2007, Český rozhlas, 2006. [cit. 2010-05-26]. Dostupné z <http://www.rozhlas.cz/leonardo/video_vstupte/_zprava/323070>. Přepis S. Köhlerová.

po delší dobu, přičemž se tak minimalizuje vznik disfunkčních lokalit na obou krajinných rovinách.

Romantické umění z dnešního pohledu spíše upřednostňovalo krajinu, ve které se člověk ztrácel, jeho smysly podléhaly závratí a rozum nestačil reagovat na nové vjemy. Je na něm zjevné, že krajina v období romantismu spíše sloužila jako prostředek pro odpovídající vnímání přírody. Člověk ztrácející se v nově recipované přírodě, která nad ním měla téměř neomezenou moc, se snažil o formulaci své pozice ve světě, zřejmě protože závěry novověké vědy nedokázaly postihnout individualitu vztahu člověka k prostředí jeho života. Vztah krajiny a člověka byl však opět nerovnocenný, ačkoliv byl výsledkem aktuální historické situace a odrážel i konkrétní potřeby tehdejšího člověka. V tomto smyslu se romantický způsob vnímání krajiny blíží dnešnímu pojmu antikrajina, jak byl vysvětlen v předchozí kapitole, takže jádro tohoto problému se v současnosti vrací ve snaze odpovídajícím způsobem vymezit pozici člověka a přírody v celku krajiny.

Schama v *Krajině a paměti* dále říká:

„Krajiny jsou na prvním místě kulturním jevem, nikoli přírodním; jsou to konstrukty imaginace projektované do dřeva, vody a kamene. [...] Je však třeba také vzít v úvahu, že jakmile se jistá představa o krajině, mýtus, vize, usadí v daném skutečném místě, zvláštním způsobem dokáže mást kategorie, vytvářet metafory reálnější než to, z čeho vycházejí, stávat se ve skutečnosti součástí scenerie“³⁶

Citace vyjadřuje nejen komplikovanou provázanost všech vrstev pojmu krajina a tím pádem i jeho proměnlivost, ale také přiznává svébytnost krajině jakožto psychofyzickému celku. Význam fyzicky existující krajiny spočívá v korekci neustále se proměňující krajiny jako myšlenkového konstruktu člověka a naopak. Poměr kvalitativního zastoupení a vnímání obou krajinných rovin v pojmu krajiny se mění jak v rámci celých kulturních epoch, tak u jednotliv-

---

³⁶ Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007, s. 65.

vých lidí v rámci aktuálních situací. Individuální zkušenost v krajině se podílí na utváření krajiny v celé své šíři od fyzické rozdílnosti smyslových orgánů všech lidí, až po jejich sny a představy.

Z takového úhlu pohledu by se podle Schamy dala krajina definovat jako pojítka mezi kulturou a přírodou. Celý text Schamovy knihy *Krajina a paměť* se v podstatě zabývá procesem propojování přírodních procesů a kultury západní civilizace v celku krajiny. To, co utváří krajinu je tedy podle Schamy lidská potřeba žít v přírodě a cítit se v ní přiměřeně k vlastním potřebám. V této souvislosti hrají roli v utváření krajiny nejen „oficiální“ historické události, ale také osobní historie každého člověka a vše co s ní souvisí. Způsob změny v myšlení společnosti i jednotlivců se vždy na krajině projeví. Tento vztah funguje i obráceně, protože změna krajiny zpětně ovlivňuje člověka (viz příklad sudetské krajiny).

Schama poznamenává, že vzpomínky a mýty mají schopnost přežít po staletí. A to jednoznačně díky krajině a její paměti a v protikladu k oficiálním historickým událostem, které nejsou v naprosté většině spojeny s osobním prožitkem a emocemi každého jednotlivce a tudíž jsou zaznamenány pouze jako zapsané dějiny a ne ve formě „krajinného textu“. Mýty, báje a vzpomínky (a vše co vzniká z osobního kontaktu člověka s krajinou) zevnitř formují všechny kulturní instituce a tak mají zpětný vliv na kulturní složku krajiny i kulturu samotnou.³⁷

Krajina tedy není nikdy dokončená v pojmu ani ve svém předmětu. Stále se proměňuje a vyvíjí a tím pádem se zpětně mění i její definice, vnímání a užívání. Aktuální reálná skutečnost je vždy mnohem chudší a obyčejnější a nelze z ní vyvodit celek krajiny tak jak skutečně je. Vždy je nutné brát v úvahu i prožitek vnímatele v celé jeho šíři a minulost krajiny zaznamenanou v její paměti.

Dynamičnost pojmu krajina se neomezuje pouze na proměnu významu v čase, ale také na specifichosti individuálního prostorového vnímání (například krajina viděná z rozhledny

---

³⁷ Tamtéž, s. 14.

a z úrovně terénu). Výstupy zkoumání krajiny proto vždy budou tíhnout spíše ke zmíněné beletristické tvorbě, která zaznamenává zkušenost člověka se světem, a definice krajiny nebude nikdy odpovídat požadavkům exaktní vědy, protože součástí pojmu krajiny je i konkrétní subjektivní vnímání každého jednotlivce a vývoj krajiny samotné. V souvislosti se subjektivností vnímání krajiny se objevuje specifická emoce, skrze níž krajinu zkoumá Yi-Fu Tuan.

1.6. Topofílie

Yi-Fu Tuan³⁸ se v knize *Topophilia*³⁹ snaží vystihnout specifickou emoci spojenou s místem, které je člověku známé nebo které považuje za domov. Sám autor uvádí, že se nepokouší o všeobecný koncept, ale o strukturaci tématu topofílie, která se vztahuje k pojmům environment a krajina.⁴⁰ Tuan zkoumá environmentální percepci a hodnoty na nejrůznějších úrovních

---

³⁸ Yi-Fu Tuan (*1930) je čínsko americký profesor geografie, který od roku 1968 rozvíjí koncept tzv. humanistické geografie a zkoumá nové způsoby pohledu na krajinu. Podle jeho vlastních slov jde o takové pojetí geografie, které nepovažuje studium klimatu a půdních druhů za druhořadé oproti studiu společnosti a institucí a zároveň zohledňuje to, že v každém lidském jedinci se mísí kulturní a přírodní sféra. Propaguje otevřenější vnímání přírody, nejen zkoumání toho, jak člověk na přírodu působí a jak mu příroda jeho zásahy vrací. Uvádí: „Koncepte humanistické geografie je daleko otevřenější: příroda, to jsou zajisté rostliny a zvířata, podnebí a půda, ale stejně tak rakovinotvorné buňky a mlhoviny. Jakým způsobem se my lidé vztahujeme k těm posledním? Jaký je smysl lidského života uprostřed přírody, která je tak bizarní, tak obrovská a tak lhostejná k naší existenci?“ (Tuan, Yi-Fu. *Dear Colleague: November 16, 2004* [online]. Yi-Fu Tuan, 2004 [cit. 2010-05-18]. Dostupné z: <<http://www.yifutuan.org/archive/2010/index.htm>>).

³⁹ Tuan, Yi-Fu. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974.

⁴⁰ Tuan explicitně neuvádí rozdíl mezi krajinou a environmentem. Rozdíl, který z textu knihy *Topophilia* vyplývá, se týká spíše míry distance. Zatímco environment, který je podle Tuana nositelem topofílie, popisuje jako aktuálně prožívaný, krajinu vidí spíše jako kvalitativně distancovanou sféru lidského vnímání. Naše pojetí krajiny však zahrnuje bezprostřední zkušenost, což nám umožňuje úvahy o topofílii vztáhnout ke krajině.

Topofílie je Tuanův vlastní neologismus. Je složeninou z řeckých slov *topos* – místo a *philia* – přátelství, láska. Jde tedy o označení kladné emoce plynoucí ze vztahu k místu. V knize *Landscapes of fear* (Oxford: Basil Blackwell, 1980) se zabývá topofóbií, tedy emocí, která generuje negativní vnímání místa.

a zabývá se pojmy environment a krajina ve vztahu k sobě navzájem a ke kultuře. Koncept topofilie není v Tuanově knize přímo spojen s krajinnou pamětí, avšak velmi plodně dokresluje představu o situaci sudetské krajiny nejen na úrovni emočního vnímání krajiny.

Tuan ke krajině přistupuje z hlediska člověka a jeho psychického, fyzického a sociálního ustrojení. Tyto nehmotné lidské specifikace považuje Tuan za pevnou součást krajiny a proto do svých odborných prací ke geografickým poznatkům přibírá i filosofické a psychologické, dále pak pozorování z estetiky, umění a religionistiky. Tuan si také všímá faktu, že jakmile člověk začne uvažovat o krajině, stává se z ní obvykle pojem etický, jehož fungování je závislé na sociální struktuře a hodnotových preferencích. Tuan si je zároveň vědom tenké hranice exaktních poznatků geografie a témat, která spíše souvisí s humanitními vědami, která je však uměle zveličována.

Podle Tuana je krajina ve výsledku myšlenkovou konstrukcí podobně jako environment, ale s tím rozdílem, že autor popisuje environment jako něco žitého, jako prožívanou, nebo prožitou aktualitu. Krajina se pak jeví jako místo vnímané s distancí, a to nikoliv prostorovou, ale takovou, která plyne ze specifického osobního postoje. Tuanova představa krajiny tak odpovídá pouze části z celku krajiny, jak je formulována v této práci. Fakt, že krajinu vnímáme distančně vysvětluje tak, že vzhledem k tomu, že vzdálené objekty mohou být většinou pouze viděné, máme tendenci považovat viděné objekty za vzdálené a tedy za takové, které nevyvolávají silnější emoční responze.⁴¹ Tuan se tak pokouší specifikovat oblast, která je působištěm emoce vyvolané místem, což však nenarušuje naši představu o krajině. Pokud by navíc Tuanem nastíněné odlišení na základě přítomnosti či nepřítomnosti distance bylo odlišujícím prvkem pojmů krajina a environment, pak by například v rámci estetického postoje nebylo možné při zakoušení environmentu sledovat estetické

---

⁴¹ Tuan, Yi-Fu. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974, s. 10.

kvality, což současné pojetí environmentu a environmentální estetiky vyvrací⁴². Tuto možnost však nepřímo popírá i Tuanův text, protože i při tom nejbližším kontaktu, při kterém dochází k percepci, funguje určitá míra distance.⁴³

Tuan uvádí, že topofílie je přirozený sentiment, který pociťujeme k místu. Stejně tak jako se člověk intuitivně pokaždé snaží pojmenovat krajinu (a tím ji i do jisté míry vytvořit), ve které se nachází, utváří si k ní tímto i vztah zabarvený emocí plynoucí z daného místa. Topofílie je tedy emoce označující krajinu jako objekt libosti. Na tomto místě je dobré připomenout, že emoce nejsou pouhé city. Jde o komplexní stavy spojené se specifickým chováním, které mohou být doprovázeny až fyziologickými změnami organismu. Jsou tedy součástí konkrétního postoje a jako takové mají přímou souvislost s utvářením krajiny. Tuan tak nabízí další z možných pohledů na autonomii krajiny. U každého člověka se topofílie velmi liší a tudíž je jakožto osobní zkušenost konkrétní a živoucí, avšak jako koncept neurčitá, podobně jako je tomu u samotného pojmu krajiny.

V základu topofílie leží hodnotící responze vycházející ze střetu ideálu a reality při vnímání krajiny, kdy vnímané místo naší představě, pocitům a ideálům odpovídá, nebo ne (přičemž obě varianty se mohou stát podnětem topofílie). Neutrální okolní prostředí nemusí být vždy přímou příčinou topofílie, protože poskytuje potenciálně neurčité sensorické stimuly⁴⁴, zatímco:

---

⁴² Viz například práce environmentálních estetiků Arnolda Berleanta či Allena Carlsona.

⁴³ Tuan na začátku své knihy definuje pojmy percepce a postoj. Percepci určuje jako responzi smyslů na vnější stimuly a zároveň jako záměrnou aktivitu, v rámci níž jsou určité fenomény jasně zaznamenávány, zatímco jiné nejsou zřetelné, nebo jsou blokovány. Postoj je pak hledisko, které člověk zaujímá vzhledem ke světu. Postoj Tuan vidí primárně jako kulturní záležitost, která je stabilnější než percepce, jelikož je formován dlouhou řadou percepcí, tedy zkušeností. Postoj pak zpětně implikuje zkušenost a tím pádem i zřetelnost zájmů a hodnot.

⁴⁴ Tuan, Yi-Fu. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974, s. 113.

„toužebná přání i klamné představy naplňují naše ideály a tak také generují [ve spojitosti s krajinou] odpovídající emoce.“⁴⁵

Tato přání a představy pak vnímané prostředí mohou ovlivnit v případě jednotlivce i celé society natolik, že krajinu zásadně ovlivňují. Krajinné vjemy nejsou pouze subjektivní výplody fantazie v pejorativním slova smyslu ani výsledkem sociálních pravidel, ale plynou z života v krajině. Krajina není jen netečným pozadím lidského jednání, ale je aktivním činitelem, který působí zvnějšku i z nás samých.

Pokud v dnešní době hovoříme o vytrácení hodnot z krajiny, jde vlastně o ztrátu aktivních vazeb na krajinu, které jsou samy o sobě hodnototvorné a hodnotné. Tuan uvádí příklad rozdílu mezi anonymním životem ve městě, kde je vše předem navržené a přizpůsobené, a životem na vesnici, kde si lidé prostředí svého života vytváří ve většině sami a v důsledku toho mají blíže ke své krajině, ale i k sobě.⁴⁶ Tuan spojuje problém města s přerodem ve vnímání světa západní civilizace, kdy došlo k posunu od představy světa strukturovaného kosmologiemi, tj. představami těsně svázanými s konkrétním místem života, ke světu vycházejícího z vnímání, které umožňuje vznik „krajiny“ (ve smyslu odosobněného místa jaký uvádí Tuan, který však neodpovídá našemu pojetí krajiny), a kde dominuje spíše distance ve vnímání i vzdálenosti. Tuan toto popisuje jako přechod od vertikálního vnímání světa, kdy člověk své sídlo považoval za absolutní centrum světa, v němž se protínaly světové osy a kde se odehrával celý život člověka, k vnímání horizontálnímu, kde dominuje vizuální vnímání spojené s odosobněním.⁴⁷

Krajina je podle Tuana artefakt, tedy něco, co je lidským výtvozem, podobně jako mýty, legendy, taxonomie nebo věda. Všechno to jsou kategorie závislé na lidské schopnosti

---

⁴⁵ Tamtéž, s. 14.

⁴⁶ Například obrovské přesuny obyvatel po druhé světové válce proto z tohoto pohledu nejsou pouze důsledkem vyřizování válečných účtů, ale i důsledkem ztráty intimní vazby na krajinu, která již neplní funkci mikrosvěta a soběstačné jednotky.

⁴⁷ Tuan, Yi-Fu. *Topophilia*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974, s. 129 a dále.

symbolizace a jsou limitovány kapacitou lidských mentálních a fyzických schopností. Všechny tyto kategorie zprostředkovávají spojení mezi člověkem a externí realitou a jsou odrazem myšlení jedinců i fungování societ. Mýty a legendy však podle Tuana mnohem lépe odrážejí kosmologické představy a jsou kvalitativně lepšími nosiči záznamu představ lidí o prostředí jejich života, než méně subjektivní věda (a v Tuanově pojetí i krajina). Proto mýty a lidové představy například i Simon Schama ve své knize *Krajina a paměť* zařazuje do svého zkoumání. Považuje totiž za mnohem obtížnější rekonstruovat krajinnou paměť pouze na základě krajiny zbavené mýtů a legend (pokud lze vůbec krajinu pojatou jako svébytný celek a zbavenou mýtů nazvat krajinou), protože tyto jakožto reflexe vztahu člověka a místa obsahují nenahraditelné informace o utváření krajiny, jsou součástí paměti a tím i celku krajiny.

1.7. Paměť krajiny

Zde uvedení autoři by se s největší pravděpodobností shodli na tom, že krajinná paměť se netýká pouze paměti lidské, stejně tak, že to není pouze paměť přírodní. Částečně i kvůli tomuto závěru jsem se výše pokusila popsat krajinu jako komplexní systém vznikající při vzájemné interakci člověka (subjektu) a konkrétního místa, přičemž toto spolupůsobení se odehrává na fyzické i mentální úrovni, kde krajina jako taková působí i jako zastřešující činitel. V obecnější míře a s ohledem na úvahy Jiřího Sádla by bylo možné přičíst krajino tvornou funkci z hlediska „zaujímání krajinného postoje a vytváření interpretací“ všem krajinným složkám, nejen člověku, takže by se artefaktualita ve smyslu vytvořenosti netýkala pouze krajiny jako lidského výtvoru, ale i krajiny jako něčeho, co je výsledkem aktivní kooperace a spolupůsobení všech krajinných složek. Tímto způsobem pak krajina slouží i jako paměťový nosič a aktivátor krajinné paměti v jednom. Zakládajícím prvkem krajinné paměti je

výstup interpretace krajinné složky a proces čtení či interpretování krajiny je její aktivací. Tím se krajinná paměť stává principem fungování krajiny, které je na interpretacích závislé. Na příkladu Sudet uvidíme, že možnost zachování krajinné paměti a specifický způsob nakládání s ní, je rozhodující pro podobu a fungování krajiny jako kontinuálního celku.

Stejně tak jako nelze krajinnou paměť omezit na paměť lidského druhu a její historii, nebo paměť jednotlivců, která se od obecné historie obvykle velmi odlišuje, čímž je její samostatné užití jako krajinné paměti značně problematické, nelze ji omezit ani na paměť přírodní, kterou například Václav Cílek popisuje takto:

„Základní prvky přírodní paměti můžeme popsat jako systém vzájemných, opakujících se interakcí mezi klimatem, biotou a geologickým (tj. i půdním) prostředím. Jakékoliv podobné definice mohou znít učeně, ale v podstatě nám říkají např. to, že když někde v pahorkatině na hlubokých, středně vlhkých půdách vykáčíme dejme tomu bukový les, tak se tam zase časem bukový les obnoví – tedy v tom případě, že necháme přírodě volnou ruku.“⁴⁸

Přírodní paměť se tedy jeví spíše jako soubor fyzikálně a chemicky podmíněných reakcí, které v celku přírody nemají zvláštní funkci a jsou pouze jistým předpokladem pro udržení nepřetržitého plynutí přírodních procesů.

Každý z uváděných autorů se pokouší z vlastního zvoleného hlediska postihnout související charakteristické krajinné aspekty. Jejich závěry ukazují, že impulzem ke vzniku krajiny je dění, v němž se proměňují oba (popř. všichni) účastníci vztahu, přičemž tyto změny jsou účastníky interpretovány a následně uchovány v něčem, co lze nazvat krajinnou pamětí nebo jejím nosičem.

Při přisuzování paměti krajině a při její celkové formulaci může být problémem představa, že nositelem paměti může být pouze člověk, živá bytost, nebo v případě kolektivní paměti

---

⁴⁸ Cílek, V. Krajina jako slovo. In *Krajina v České Republice*. Praha: Consult, 2007, s. 17-18.

skupina subjektů, protože za nosič paměti je obecně považován mozek. Jako lidé navíc stavíme vlastní paměť do popředí a druhý paměti ostatních živočichů marginalizujeme. Obvykle pak máme tendenci považovat obsahy vlastní lidské paměti za jediné (a jediné pravdivé), protože nám jiný druh paměti není přístupný. Není se však čemu divit, protože naše paměť nám poskytuje veškerou dostupnou realitu. To však neznamená, že neexistuje žádný jiný druh paměti, který by se částečně nacházel i mimo živočišnou nervovou soustavu.

1.7.1. Odvození charakteristik krajinné paměti

Sádlovy poznámky o paměti krajiny směřují k pojetí krajiny jako autonomní struktury, což je dáno jeho snahou krajinu vidět jako celek, kterému lze přiznat vlastní osobitost. Jeho úvahy jsou vhodné pro rozvinutí myšlenky krajinné paměti jakožto paměti nepodřízené striktně subjektu. Sádlo píše, že paměť krajiny je spojena se specifickou kybernetikou, tj. se zcela určitým způsobem sebeřízení. Paměť pak tím pádem vede k možnosti a schopnosti toto sebeřízení provádět:

„Mít paměť znamená být schopen disponovat svými konzervativními strukturami a být schopen je konfrontovat. Kdyby krajina neměla zpětnovazebnou kybernetiku [tzn. specifický způsob sebeřízení založený na užívání vlastní paměti], chovala by se chaoticky, náhodně, neuspořádaně, anebo by vůbec postrádala čas.“⁴⁹

Vedle konzervativních struktur (tedy něčeho, co by v tomto kontextu odpovídalo například přírodní paměti) existuje v krajinné paměti ještě další sféra vytvářející nové situace a objekty na základě konfrontace těchto struktur.

Sádlovo pojetí paměti krajiny se blíží schopnosti uvádět krajinu do homeostaze za předpokladu, že jako konzervativní lze

---

⁴⁹ Sádlo, J. Krajina jako interpretovaný text. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 49.

popsat strukturu, která usiluje o zachování identity, kontinuity a stávajícího stavu v rámci dynamického procesu. Podobná schopnost krajiny by se neobjevila, kdyby byla paměť krajiny omezena pouze na paměť přírodní, jak byla popsána výše. Z tohoto hlediska je důležitá právě změna vnějších podmínek, kdy je organismus konfrontován s něčím relativně neočekávaným. Pokud bychom pak za krajinu považovali pouze přírodní prostor postupně ovlivňovaný člověkem, bylo by nutné za tyto vnější podmínky vzhledem k nerozlišitelnému a kontinuálnímu celku přírody považovat jen zásahy člověka, což by představovalo značně zkreslený a neúplný pohled na krajinu. Je tedy patrné, že aby bylo možné hovořit o krajinné paměti, je třeba předpokládat podobu krajiny jako celku, který má význam sám o sobě a pro sebe a zahrnuje minimálně dvě spolupůsobící a vzájemně závislé roviny, které mu jsou podřízeny. Krajinná paměť umožňuje směřování k homeostatickému stavu, to však není jen pasivní dospívání do stavu určeného aktuálními fyzikálními a chemickými podmínkami (nebo konzervativními strukturami) ani funkce vnějšího prostředí nivelizujícího zásahy člověka. Homeostatický stav se jeví jako ideální výsledek aktivní volby umožněný krajinnou pamětí.

Abychom se tedy nedostali do slepé uličky, je třeba přesto krajinu a krajinnou paměť uvažovat z pozice nějakého subjektu, který své okolí vnímá jako vnější a reflektuje jeho podobu, jejíž součástí jsou i jeho vlastní zásahy. Ze Sádlových úvah plyne možnost za takové subjekty považovat i nižší organismy, dokonce i neživé objekty jakožto složky krajiny, které ji mohou číst, interpretovat a tím i zpětně aktivně ovlivňovat (krajina jako taková se obejde i bez člověka). Ačkoliv může být velmi polemické uvažovat o paměti krajiny z hlediska jiných organismů, objektů nebo struktur, protože nelze určit jak tyto krajinu vnímají či interpretují, pokusím se nastínit, co by se v takovém případě za projevy paměti dalo považovat. K objasnění následně poslouží i příklad sudetské krajiny.

V přeneseném slova smyslu lze totiž tvrdit, že samotné krajinné složky mají vlastní biografii, samy si „pamatují“ vlastní předchozí existenci, která je zapsána jak v jejich aktuálním stavu, tak v krajině v podobě otisku tohoto stavu. Ať jsou to příklady projevů sídelních struktur, drobných památek, archeologických nálezů nebo specifických společenstev organismů, která přecházejí i na malých ostrovech⁵⁰ či jednotlivých živočichů v krajině, jde vždy o prvky, které vytváří specifickou organizaci krajinného celku na základě krajinné paměti. Jak už bylo řečeno, jiný druh paměti než naše vlastní nám není přístupný, přesto lze v krajině pozorovat určitý systém vycházející z kooperace všech krajinných složek a jejich dřívějších projevů. Tyto projevy jsou pak možným základem ke zkoumání externí krajinné paměti.

Záznamem projevu krajinné paměti je i to, o čem Sádlo hovoří v eseji *Krajina jako interpretovaný text* ve vztahu k člověku. Jde o ztrátu krajinné paměti v souvislosti s neobežnamými, necitlivými nebo dokonce devastujícími zásahy člověka v krajině. Uvádí příklady kdy došlo k rychlým a rozsáhlým změnám v krajině, jako byla kolonizace Ameriky Evropany a jako je těžba na Mostecku⁵¹, což jsou příklady porušení krajinné paměti jednak z oblasti pochybení spíše na rovině krajiny-interpretace, ale také z oblasti necitlivého zásahu spíše na úrovni fyzické krajiny v druhém příkladu. Sádlo určité místně specifické krajinné uspořádání označuje za součást genia loci a projev krajinné paměti. Krajina jako „interpretující se organismus“ sama dospívá ke své podobě vlivem působení všech svých složek, člověka nevyjímaje, prostřednictvím koordinace své stávající podoby a paměťových impulzů. V uváděných případech Ameriky nebo Mostecku by tím pádem jakýkoliv lidský zásah do krajiny nevedl k úplnému vymazání krajinné paměti, jak Sádlo uvádí, ale spíše genia loci jako součásti krajinné paměťové struktury. Přesněji tedy

---

⁵⁰ Sádlo uvádí konkrétní příklad, kdy došlo k obnovení lesa v Českém Středohoří přirozenou cestou po pomnutí tlaku pastvy, jelikož se zde zachovaly malé ostrůvky lesa. Naopak zcela bezlesé Povltaví se umělou cestou zalesnit nepodařilo.

⁵¹ Sádlo, J. *Krajina jako interpretovaný text*. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 50.

v uvedených příkladech dochází ke ztrátě možnosti číst krajinu stávajícím způsobem vzhledem k radikální změně podmínek jejího utváření ať už z hlediska změny postoje a interpretace, nebo z hlediska znemožnění přístupu ke krajině vlivem hmotných proměn.

Krajina na základě své paměti, která jí umožňuje návrat do co nejpodobnějšího stavu před změnou, plynule začne svůj systém tomuto stavu připodobňovat, protože:

„Paměť je schopnost regenerovat někdejší stav. Systém s pamětí má v zásobě více alternativních stavů schopných oživení. Tak je to i u krajiny.“⁵²

I v případech radikální změny tedy roste nová osobnost krajiny, už však bez větší souvislosti s krajinou starou. Jak jsme viděli na příkladech Mostecká a Ameriky, tato změna může proběhnout na jedné z krajinných rovin, nebo na obou, jak se stalo například v krajině sudetské. Ve chvíli změny rychle dochází k přestrukturování krajiny. Výsledek však bude vždy odlišný od předchozího stavu, jelikož krajina po zásahu vychází z jiných počátečních podmínek, což nenávratně ovlivní celou její kybernetiku, přestože zachází s konzervativními strukturami. Co však z části stále zůstává, je dozvuk původní krajinné paměti, která se stala součástí té nové. Člověk pak v případě odlišnosti nově vzniklé krajiny spíše hovoří o ztrátě něčeho, co mu bylo blízké, o ztrátě možnosti snadné orientace ve známém prostředí a přeneseně o ztrátě paměti – zde ale ve významu paměti vlastní, lépe řečeno hovoří o ztrátě vlastní orientace ve dříve známé krajině.

Paměť krajiny se nikdy neztratí zcela, protože krajina sama sebe nemůže „zapomenout“. Nositelem její paměti totiž není jediný subjekt, ale všechny její složky. Sádlo tedy pod ztrátou krajinné paměti na uváděných příkladech spíše myslí ztrátu konkrétního managementu, nebo ztrátu přístupu krajinných složek k původní krajinné paměti. V opačném případě by se krajinná paměť jevila

---

⁵² Tamtéž. Paměť krajiny by se tak stala iniciátorem změny a v rámci homeostaze by působila jako chybějící vnější činitel v případě pojetí krajiny-organismu.

pouze jako paměť člověka (nebo jiného živočicha) uchovaná ve specifickém uspořádání krajiny vzniklém pouze jeho působením, což plně neodpovídá holistickému pojetí krajinné paměti.

Subjekt vlivem bezprostředního kontaktu se svým prostředím zapojuje svou vlastní paměť do paměti krajinné. Takto lze dokonce krajinu označit i za zásobárnu paměti a referenční bod myšlení druhu, do kterého subjekt náleží, na čemž se ukazuje důležitost krajiny pro daný subjekt. Úkolem krajinné paměti totiž není pouze uchování vlivu člověka (nebo ostatních krajinných složek) na krajinu nebo umožnění homeostaze, ale i regulace těchto dvou do jisté míry protikladně působících procesů, což je také způsob zprostředkování mezi subjektem a prostředím jeho života. Krajinná paměť se tedy podílí i na formování člověka jako druhu i jedince.

Za zapomínání samotné krajiny, o kterém Sádlo hovoří, bychom v této souvislosti mohli tedy považovat ztrátu přístupu k informaci v procesu vybavování. A to například na základě zásahu, který vymaže zvláštnosti v krajině, jež jsou potřebné k aktivaci paměti, nebo při zablokování možnosti či schopnosti čtení těchto zvláštností. Obojí náleží k příkladu vývoje sudetské krajiny. Na jiném místě Sádlo popisuje, co si pod pamětí krajiny konkrétně představuje:

„Co je to paměť, to se dá říct přesně na tomto příkladě. Už jsme si mysleli, že polabské louky jsou nenávratně ztracené. Někde u Kostelce nad Labem je meandr a tam byly docela normální sečené louky [...] A občas někde v lemu té louky člověk našel pár chráněných kytek, ale řekl si, že je to populace odsouzená k zániku. Pak přišla éra povodní a zemědělci tu louku pustili a ona začala zarůstat. A najednou tam jsou ty největší populace těchto vzácných květin, protože ony se tam z těch malinkých posledních zbytečků nastěhovaly a plošně zarostly. [...] To takhle ovšem vydrží bez udržování dejme tomu dalších deset let. Potom tam začne růst olše, změní se to v les a to je špatně, takže bude potřeba tam znova management zavést. Musí být ale jiný, nesmí

*se tolik hnojit, a podobně. A tímto se ta louka jakoby navrátí do stavu v jakém mohla být třeba v roce devatenáct set.*⁵³

Na první pohled by se mohlo zdát, že Sádlo v citátu hovoří o návratu do pseudohomeostatického stavu, který je výsledkem částečně umělého udržování určitého typu lučního společenstva. Z druhé strany však jde o ukázkou spolupráce všech krajinných složek, jejich variant paměti a regulace krajinných procesů. Tyto složky (vzhledem ke svému alespoň minimálnímu výskytu) umožňují obnovení původní krajiny, která zanikla vlivem nástupu nového řízení. Z toho je patrné, že je nutné udržení této specifické spolupráce účastníků se krajinných složek a nelze se spolehnout například na přírodu, která si časem „se vším poradí“ bez zasahování člověka. Z uvedeného příkladu také plyne, že pokud existují jakékoliv zbytky původní krajiny, je teoreticky možné i obnovit čerpání z paměti původní krajiny a založit tak krajinu novou, která se bude velmi podobat původní zaniklé krajině, přičemž může navázat na původní ověřený způsob řízení. Musí však být zachována alespoň nějaká složka původní krajiny, která je nositelkou části krajinné paměti. Jak uvidíme, podobné pokusy o obnovu původní sudetské krajiny se odehrávají například prostřednictvím umění.

Takové pojetí paměti se tedy podobá tomu, co obvykle za paměť považujeme i ve spojení s člověkem. U člověka je za paměť obvykle brána schopnost ukládat, uchovávat a vybavovat si informace. Pro ilustraci lze uvažovat o podobě krajinné paměti, podobné tomu, co popisujeme jako lidskou paměť deklarativní⁵⁴. V případě lidské deklarativní paměti jde o paměť faktů a událostí dělící se na paměť sémantickou, která zaznamenává fakta bez kontextu, a paměť epizodickou, v níž jsou události vázány na konkrétní čas a prostor. Takové analogické určení krajinné paměti

---

⁵³ Sádlo, J. *Vstupte!* s Jiřím Sádlem. *Vstupte!* [online]. Český rozhlas, 2006. [cit. 2010-05-26]. Dostupné z <http://www.rozhlas.cz/leonardo/video_vstupte/_zprava/323070>. Přepis záznamu S. Köhlerová.

⁵⁴ Při srovnání s odpovídajícími moduly lidské paměti vycházím z: Koukolík, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Praha: Portál, 2000.

by odpovídalo i teoretickému rozlišení krajiny na rovinu organismu a jeho interpretace. Nositelům paměti sémantické by v krajině odpovídali všechny její složky a paměť epizodická by pak fungovala v rámci jejich vzájemného působení. Některé sémantické složky krajinné paměti jsou obvykle označovány za místa paměti, místa pamětihodná nebo památníky, už svým názvem vybízejí subjekt k zaujetí postoje a k „epizodické“ interpretaci.

Na rozdíl od člověka či živočicha, u nichž je za centrum paměti považován mozek a nervová soustava, jsou nositeli krajinné paměti všechny její složky nejen prostřednictvím svých nervových soustav, ale také na základě svého jednání v krajině. Krajinná paměť je tedy heterogenní a decentralizovaná, což s sebou nese výhody i nevýhody. Kvalita i kvantita takové paměti je čistě závislá na množství a rozmanitosti složek krajiny a na jejich vzájemném působení. Jak uvidíme níže na příkladu likvidace sudetské krajiny, při radikálním omezení složek sémantické krajinné paměti dochází k rozsáhlým problémům, avšak vzhledem k jejich funkci v celku krajinné paměti je možné i částečné obnovení původní krajiny, takže by se dalo říci, že krajina v podstatě nezapomíná. Živoucí krajina, již jsme přisoudili možnost paměti sémantické, má tedy vždy potenciálně i paměť epizodickou.

Podobné úvahy o paměti krajiny jaké zde uvádím nebo jaké uvádí Sádlo mohou znít metaforicky, to však pouze do doby, než si uvědomíme, že tak specifický celek jako je krajina, nelze popsat pojmy a termíny, které bezesbytku převezmeme z jiných oblastí zkoumání. Úpravy stávajících termínů jsou tudíž nutné pro vystižení specifických vlastností krajinné paměti, stejně jako tomu bylo při popisu charakteristik krajiny.

Simona Schama o krajinné paměti oproti Jiřímu Sádlovi uvažuje spíše na úrovni paměti lidské, která především na základě příběhů zpětně oživuje předchozí stavy a děje, a vzhledem k tomu je i aktivátorem krajinného dění. S pamětí lidskou ji však neztotožňuje, pouze se na ni zaměřuje jako na část krajinné paměti, která je přístupná z hlediska interpretace dějin člověka v krajině. Jde z velké části o paměť kulturní, která je zaznamená-

na ve fyzickém krajinném materiálu, ale i o paměť přírodní, která je její nedílnou součástí. Schamův přístup se tak oproti Sádlovi jeví jako více antropocentrický, to ovšem do chvíle, než si uvědomíme, že popis historických událostí mu v *Krajinně a paměti* slouží pouze jako syžetová linie pro dotváření obrazu konkrétní krajiny. Schama v celé knize ukazuje na spletné propojení paměti krajinné a lidské. Ukazuje, že tradice, folklór a lidová kultura jsou také jednou ze součástí (a důsledků) krajinné paměti:

„Zvědavý objevitel tradic tu a tam klopýtne o cosi, co vyčnívá nad povrch samozřejmosti současného života, načež se dá do odkrývání, objevuje kousíčky a střípky kulturní formy, již jakoby nebylo možné souvisle rekonstruovat, která jej však zavede hlouběji do minulosti. Pročítání kapitol, jež dále [v knize] nachází, pak lze považovat za jakýsi archeologický výzkum, který začíná ve vrstvě důvěrně známých faktů a postupně pokračuje odkrýváním vrstev vzpomínek a představ až k původní podkladové hornině, položené zde před celými staletími, či dokonce tisíciletími, již je opět nutné důkladně zkoumat, než je osvětlena světlem současného poznání.“⁵⁵

Je tedy zřejmé, že krajinná paměť také podle Schamy není pouze sociální pamětí jednotlivců a národů na jejich územích, ale naopak, že existence sociální paměti lidstva je z velké části založena na paměti krajinné. Podkladová hornina, o které Schama v citátu hovoří, není myšlena jen jako metaforické vyjádření samého dna lidských vzpomínek, ale také jako vyjádření toho, co člověka formuje, tedy krajiny a v tomto případě konkrétně její hmotné složky.

---

⁵⁵ Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007. s. 16.

2. Příklad Sudety

Jak již bylo uvedeno, nelze se při zkoumání krajiny a přidružených kategorií omezit na obecnou teoretickou úroveň. Vzhledem k tomu, že žitá krajina vzniká také na bázi kontinuálního propojení mezi člověkem (subjektem) a jeho prostředím a je tudíž z velké části subjektivní záležitostí, je třeba alespoň poukázat na mezníky v historii, které mohly toto subjektivní nazírání ovlivnit. Pro demonstraci konkrétní krajinné paměti jsem proto zvolila krajinu sudetskou. Nástin historických událostí vedoucích k dnešnímu společensky stále problematickému vnímání názvu Sudety a sudetské krajiny i tak nebude dostačující, protože každým pokusem o výklad a objektivaci se mnohé z celku krajiny ztrácí. Příklad sudetské krajiny není zajímavý pouze tím, že dobře ilustruje procesy související s krajinnou pamětí, ale i tím, že naznačuje možný scénář současně probíhající proměny vztahu člověka ke krajině, o níž se hovoří. Události, které v Sudetech proběhly v koncentrované a značně intenzivní podobě, se při přerušení krajinné paměti a porušení krajinné struktury zdají být ukázkou procesů, které mohou nastat (nebo nastaly) v jakékoliv krajině.

Vzhledem k tomu, že tato práce není primárně historická, slouží vybrané události uvedené v této kapitole pouze k hrubému nástinu a k základní orientaci v sudetských dějinách. Mezníky v historii sudetské krajiny jsou vybrány s ohledem na vznik situace po druhé světové válce, která závažným způsobem tuto krajinu proměnila.

K dokreslení zacházení s pamětí krajiny a možností jejího obnovování a udržování v závěru této kapitoly také uvedu interpretaci básnických sbírek a výtvarné činnosti Radka Fridricha⁵⁶, ve

---

⁵⁶ Radek Fridrich (*1968) je děčínský básník, prozaik, výtvarník, učitel, překladatel a recenzent. Ve své básnické a výtvarné činnosti se zaměřuje na tematiku rodného kraje, jímž jsou Sudety. Pochází z národnostně smíšené rodiny, což se v jeho tvorbě odráží podobně jako specifčnost sudetské krajiny a její paměti. Od roku 1994 vydal

kterých se autor vyrovnává s vlastním mnohonárodnostním původem a s osudem sudetské krajiny. Vhledem k intimnosti takto pořizovaných záznamů jde o cennou reflexi sudetské krajiny, která potlačuje ztráty vzniklé objektivním popisem.

2.1. Historicko geografické vymezení Sudet

Vzhledem k tomu, jak název nebo označení, které se v dané krajině usídílí, následně ovlivňuje její vnímání, utváření a užívání, je potřeba vyjasnit okolnosti užívání a vývoje názvu Sudety, který sám o sobě i v dnešní době vyvolává silné emocionální reakce. Označení Sudety používám v této práci ve shodě s autory, kteří se sdružují v občanském sdružení Antikomplex⁵⁷, a používají název Sudety pro zhruba třetinu území České republiky, které kromě Prahy zasahuje do všech krajů České republiky. Jedná se o území odpovídající místům, kde před druhou světovou válkou žilo německé obyvatelstvo ve většině, a kde vlivem této demografické situace došlo k zabránění českého území nacistickým Německem a později i k vyhnání německého obyvatelstva. S postupným odhalováním všech okolností historických událostí a s nutností nějak označit toto území pro současné potřeby se pojí snaha o rehabilitaci starého názvu Sudety, protože jej i nadále nelze ztotožňovat pouze s traumatickými událostmi zhruba druhé poloviny dvacátého století. Snahy o rehabilitaci názvu se objevují již dříve⁵⁸ a badatele k tomu nutí především nejednotný charakter co do regionálnosti sudetského území, protože se rozkládá v dlouhém pásu kolem hranic a nespadá pod

---

několik básnických sbírek a textů a byl představen na několika výstavách v tuzemsku i v zahraničí.

⁵⁷ Antikomplex je občanské sdružení, jehož členové se snaží alespoň částečně obnovit vztah obyvatel Sudet k jejich krajině a zlepšit povědomí o našem pohraničním území. To od roku 1998 především prostřednictvím vyvolávání diskuzí o sudetské problematice, vydáváním publikací a organizací přednášek a výstav. Přesnější poznámky o užívání termínu Sudety v novodobém kontextu například: Spurný, M. (ed.) *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006.

⁵⁸ Například: Král, V. Rehabilitujeme název Sudety. *Geografické rozhledy*, 1992-1993, roč. 2, č. 4, s. 6-7.

žádný jednotný název, naopak jej pojí především jedna historická událost.

V minulosti se význam názvu Sudety z geografického hlediska také proměňoval. První zmínky o Sudetech existují již ve druhém století našeho letopočtu v geografickém díle Claudia Ptolemaia, který „Sudetské pohoří“ umísťuje do střední Evropy, avšak bez přesnějšího vymezení. V období renesance se název užívá buď pro označení hor oddělujících Slezsko od Čech a Moravy, nebo obecně pro všechna horská pásma a jednotlivé masivy kolem i vně Čech. V 19. století pak označení Sudety nabývá dalších obrysů v rámci etnografického slovníku a rakouských statistik, kde jsou za sudetské země společně označeny Čechy, Morava a rakouské Slezsko.

S rostoucím národním uvědoměním v druhé polovině 19. století se objevuje i označení sudetský Němec, které se vztahuje na německé obyvatelstvo českých zemí, a je vytvořeno analogicky k označení alpských Němců. Počátkem 20. století termín nevyhnutelně vstupuje i do slovníku politického, kdy po vzniku samostatného Československa v roce 1918 vzniká označení *Sudetenland*, zatím pouze jako jméno jedné ze čtyř německých provincií, které požadovaly nezávislost na Československé republice. Ačkoliv k odtržení německé „menšiny“ v této době nedošlo, negativní a politizující zabarvení názvu Sudety a jeho odvozenin se stupňovalo až do mnichovské dohody⁵⁹ uskutečněné v roce 1938, kdy pod název *Sudetenland* spadá veškeré území odstoupené nacistickému Německu v rozsahu, který v podstatě odpovídá území takto označovaném i v této práci.

V období po podepsání mnichovské dohody docházelo k nátlaku na české obyvatelstvo zabraného území. Češi, kteří se nepřihlásili k Třetí říši, byli nuceni k vystěhování do vnitrozemí, protože se toto území pro ně stalo neobyvatelným vlivem

---

⁵⁹ Mnichovská dohoda podepsaná 30.9.1938 zástupci Velké Británie, Francie, Německa a Itálie znamenala odstoupení podstatné části území Československa ve prospěch Německa, Maďarska a Polska. Na výsledek této dohody západních mocností s Německem měla vliv především politika appeasementu uplatňovaná na západě a vzrůstající mocenské nároky předválečného Německa.

Henleinovy nacistické propagandy a zfanatizování části sudetského německého obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že většina zdejších Čechů pocházela z řad nejrůznějších státních zaměstnanců a učitelů, kteří sem přišli po vzniku samostatného Československa, jejich pobyt zde nebyl z německé strany nijak podporován, spíše naopak. Reakcí na mnichovské události mimo jiné bylo postavení jména Sudety a všech jeho odvozenin mimo zákon československou exilovou vládou v roce 1942, přičemž se doporučovalo nahrazení neurčitým a neutrálním označením „pohraniční území“⁶⁰.

2.2. Vznik sudetské demografické situace

Mezi základní charakteristiky sudetské krajiny patří tzv. sudetský typ osídlení⁶¹ a specifický krajinný ráz, který byl formován jak zdejším hornatým terénem, tak také německou kulturou. Kde se však vzalo odlišné kulturní klima, které se po staletí udrželo, aniž by bylo plně asimilováno především kulturou českého venkova, se kterou se dělilo o jeden stát? Historické výzkumy přesného původu německy hovořících obyvatel na našem území nejsou úplně jednotné, navíc je v některých případech doprovází určitá zkreslení, avšak shodně ukazují na počátky významnějšího přílivu německého etnika na přelomu 12. a 13. století. Emocionální náboj, který tato otázka nejen pro Čechy doposud má, je částečně dán i tím, že německá kultura středověkých novoosídlenců významně ovlivnila kulturu českou. Nelze však tvrdit, že by vlivy byly jakkoliv jednostranné, takže by například charakter německého osídlování odrážel „germánskou rozpínavost“, nebo „slovanskou mírumilovnost“. Jednalo se spíše

---

⁶⁰ Blíže k problematice vymezení pohraničního území viz například: Bartoš, J. K pojmu a pojetí pohraničí v ČSR 1918 – 1938. Územní a národnostní principy a problémy. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003, s. 13 – 32.

⁶¹ Charakteristika například v: Blažek, B. Sudetský model krajiny. In *Zmizelé Sudety* [katalog k výstavě]. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006, s. 28-29.

o celoevropskou proměnu společnosti a společenské struktury, jejíž součástí byly i větší přesuny obyvatel z přelidněných úrodných nížinných oblastí Evropy a samozřejmě kulturní vlivy s tím spojené.

Počátek německého osídlování je datován přelomem 12. a 13. století, kdy za vlády Přemyslovců proběhla řízená, tzv. velká, neboli německá kolonizace pohraničního území⁶², přestože historikové nevyklučují řídké německé osídlení již dříve. Přemyslovský český stát v době svého vzniku neměl přesně vymezené hranice, jak je známe z moderní doby, takže částečně proto, ale i kvůli neexistenci pevnější organizační státní struktury a i kvůli hornatému a lesnatému charakteru dnešních hraničních území České republiky, zůstávala tato oblast jen řídko osídlena a obyvatelstvo se soustředilo především kolem správního centra, jímž byla Praha. Až v průběhu uvedené kolonizace toto území souvisleji zabydlovali přizvaní cizinci, kteří logicky pocházeli převážně ze sousedních německy mluvících zemí. Pro větší efektivitu osídlení českých území byly nově příchozím nabízeny nejrůznější výhody a odkladné lhůty, zároveň jim bylo ponecháno jejich vlastní právo, což vedlo nejen k nízkému vlivu české kultury a tím pádem k rozvoji charakteristické místní hmotné i duchovní kultury, ale také k ovlivňování české správní a politické struktury a ke vzniku mnohých měst. Situace však byla taková, že nové formování právního a sociálního systému českého státu ovlivnila celkově situace vzniklá kolonizací, než striktně zavlečení cizího práva a odlišné kultury.

Další vlna kolonizace nastala za třicetileté války v pobělohorské době první poloviny 17. století, kdy se jednalo o doplňování válečných populačních ztrát, přičemž mezi nově příchozími byli

---

⁶² Velká kolonizace se překrývá s tzv. vnitřní, neboli slovanskou kolonizací, kdy do pohraničních území přicházeli lidé z vnitrozemí. Podrobněji o osídlování sudetského území například: Kovařík, D. *Proměny českého pohraničí v letech 1958 – 1960*. Brno: Prius, 2006. Velmi podrobnou historickou prací, zabývající se obdobím 12. a 13. století v českých zemích obecně je kniha Josefa Žemličky: *Žemlička, J. Počátky Čech královských, 1198-1253 - proměna státu a společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

opět lidé německé národnosti. Až do období po druhé světové válce byl vývoj krajiny, vznik a zánik různých vesnic a obcí relativně přirozený. Obce zanikaly především vlivem morových epidemií a válečných událostí, stejně tak byly podle potřeby zakládány.

Od druhé poloviny 19. století docházelo k úbytku německy mluvících obyvatel především vlivem vystěhovalectví. V této době byla totiž ustanovena čeština jako úřední jazyk, což především pro německou elitu znamenalo ztrátu kulturní orientace. Na rozdíl od českých obyvatel, Němci neovládali druhý jazyk, takže začali upřednostňovat přeshraniční kontakty, nebo se rovnou vystěhovali. Situace s postupným odlivem německy mluvících obyvatel pokračovala až do období po konstituci Československé republiky, kdy byl počet chybějících obyvatel opět doplňován tentokrát Čechy především z řad dělníků a kvůli požadavkům vznikající státní správy i nejrůznějšími úředníky a státními zaměstnanci. Poměr obyvatelstva však stále zůstával výrazně ve prospěch německého, avšak vlivem tohoto územního míšení obou národností postupně gradovalo napětí kvůli oboustrannému vzrůstu nacionálního cítění. Z hlediska státu za první republiky nepanovala v pohraničních oblastech žádná větší bezpečnostní opatření, která by zdejší německé obyvatelstvo omezovala. To se však dělo za cenu následného odstoupení rozsáhlých území nacistickému Německu bez větších bariér.

Období třicátých let 20. století a tehdejší ekonomická krize měla na pohraničí větší procento nezaměstnanosti než ve vnitrozemí, protože zde byla tradičně většina lidí zaměstnána v průmyslu. V této době nepomohly zdejší hospodářské situaci ani vedlejší ekonomické činnosti, jako byl turismus, lázeňství a domácí výroba drobných užitných předmětů, které především v zimních měsících částečně nahrazovaly příjem rodin.

V meziválečné době minulého století žily na území Sudet necelé čtyři miliony obyvatel, přičemž poměr Čechů a Němců byl zhruba jedna ku třem. V následném období však došlo vlivem historických událostí k masivním přesunům obyvatel obou

hlavních národností a Židů, což nemělo vliv pouze na jejich osudy, ale také na osud místní krajiny. Nastalé změny v krajině se pojí jak s výměnou obyvatelstva, tak se zneužíváním zabraných Sudet nacisty k těžbě dřeva a surovin pro válečné účely a s poválečným bouráním obcí a samot komunisty především za účelem zahlazení stop a vybudování přísně střežené hranice.

2.3. Období po druhé světové válce

Prakticky ihned po kapitulaci Německa s koncem druhé světové války nastalo spontánní vyhánění německých obyvatel. Situace byla velmi komplikovaná, především kvůli nepřítomnosti jakékoliv organizace ze strany státu. Tím pádem došlo k několik měsíců trvajícím tzv. divokému odsunu Němců⁶³. Česká vláda se pokoušela vyjednat souhlas vítězných mocností, který by odsun Němců „ospravedlnil“ v rámci vyrovnávání poválečné situace. Západní mocnosti se však k takovému řešení stavěly zdrženlivě nebo odmítavě, pouze ze strany Sovětského svazu zazněl neoficiální souhlas. Nekoordinované a většinou velmi kruté vyhánění (pouze malé množství Němců samo odešlo již před definitivním koncem války) však stále pokračovalo pouze na základě válečné odplaty, kterou Češi odůvodňovali své jednání.

Situace se neustále vyostřovala a političtí představitelé československé exilové vlády netrpělivě čekali na vyjádření západu. Role Berlínské (Postupimské) konference je v otázce vyjednávání odsunu Němců a Maďarů z Československa a Polska v českém povědomí značně nadhodnocena a mnohdy desinterpretována, částečně vlivem výkladů poplatných komunistickému režimu, částečně vlivem neznalosti. Novější poznatky, které již vycházejí i ze západoevropské reflexe tohoto období, poukazují na velkou iniciativu ze strany československé vlády v této věci a na

---

⁶³ Blíže k problematice odsunu například: Staněk, T. *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha: Academia; Naše vojsko, 1991. Nebo: Brandes, D. *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o "transferu" Němců z Československa a z Polska*. Praha: Prostor, 2002.

spíše okrajový podíl takzvaných postupimských požadavků na proces odsunu Němců.⁶⁴

Uváděné počty vyhnaných německých obyvatel se velmi liší, ačkoliv všechny vycházejí z počátečního předválečného počtu německé menšiny na českém území, který se odhaduje na tři miliony lidí. Český záměr vytvořit etnicky čistý stát se formoval především ve druhé polovině 19. století, kdy se objevila myšlenka obnovy historického českého státu. Po první světové válce, která podobné plány přerušila, sice vznikl československý stát na základě práva národů na sebeurčení, avšak finální podoba jeho hranic už neměla s tímto právem nic společného, protože byla určena vojensky.⁶⁵ Sudetští Němci byli od té doby již nevyhnutelně považováni za přistěhovalce a s dalším vzrůstajícím nacionálním uvědoměním Čechů (zvláště po událostech spojených s mnichovskou dohodou) se hromadila nenávist, která později rozpoutala okamžité vyhánění Němců po konci druhé světové války. Jak již bylo řečeno, tento odplatný čin byl neoficiálně podporován pouze Sovětským svazem, který tím však sledoval především záměry spojené s poválečným rozšířením svého územně politického působení.

V souvislosti s válečnými a poválečnými událostmi v sudetské krajině zaniklo kolem tří tisíc obcí, částí obcí a samot.⁶⁶ Příčin je hned několik. Tou hlavní je opětovný nedostatek obyvatel po odsunu Němců. Následně pak neschopnost nově příchozích obyvatel hospodařit s cizím majetkem a v neposlední řadě také restriktivní opatření ze strany komunistického státu a přijetí hospodářského plánu pod taktovkou Sovětského svazu. Dále se připojují i důsledky rozpadu původní krajinné struktury, ale i problémy sociologického charakteru, jako například skladba

---

⁶⁴ Více o situaci kolem konference v Postupimi z hlediska Československých plánů ve věci vyhnání Němců například v: Churaň, M. *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*. Praha: Libri, 2001.

⁶⁵ Churaň, M. *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*. Praha: Libri, 2001, s. 27-28.

⁶⁶ Mikšíček, P. et al. *Zmizelé Sudety* [katalog k výstavě]. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006.

obyvatelstva a obtíže s opětovným zaplňováním rozsáhlých území ve velmi krátkém čase.

Do oblastí po odsunutých Němcích nepřicházeli jen Češi z vnitrozemí a čeští reemigranti – byli to také lidé z okolních států a lidé jiných národností, které lákala vidina lepšího života a v případě Volyňských Čechů návrat do idealizované původní vlasti. Jednalo se většinou o Slováky, Rusíny z Podkarpátí (Zakarpatských Ukrajinci, jejichž území bylo do konce druhé světové války součástí československého území), Volyňské Čechy, Maďary ze Slovenska, Romy a Balkánce.

Naplněním vyhnání sudetských obyvatel však bolestný osud sudetské krajiny neskončil. Po vyhlášení národní správy sem mnozí přicházeli pouze s vidinou zbohatnutí na majetku, který zde Němci zanechali. Velké množství vykradených a poničených domů se nepodařilo znovu zabydlet a bylo na komunistické vládě, jak s konfiskovaným majetkem, který nebyla schopná spravovat, dále naložit. V této souvislosti probíhaly koncem 40. let a v 50. letech minulého století „okrašlovací“ demoliční práce i s důrazem na posílení hranice železné opony, při nichž bylo zbouráno další velké množství objektů nejrůznějšího druhu. Ani tato asanace pohraničí, jak se tento proces také nazýval⁶⁷, však nikdy nemohla zcela zahladit stopy původní krajiny, která se neustále hlásí o slovo, stejně tak jako nemohla vyřešit zdejší kritickou situaci, která se neomezovala pouze na vypořádání se s nechtěným kulturním dědictvím.

2.4. Opuštěnost sudetské krajiny

Za současnou charakteristiku sudetské krajiny je brána její opuštěnost. Sudetskou krajinu vnímáme jako opuštěnou mimo jiné proto, že byla omezena její paměť jakožto krajiny vázané na

---

⁶⁷ K demoličním akcím viz studie: Kovařík, D. *Proměny českého pohraničí v letech 1958 – 1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno: Prius, 2006.

konkrétní způsob řízení. Je to krajina, která ztratila své obyvatele a tvůrce a s novými se nestačila plně sžít. Na příkladu sudetské krajiny se vzhledem ke značné rychlosti změn výrazně ukázaly problémy způsobené narušením krajinné paměti, která se utváří při dlouhodobém kontinuálním styku subjektu s prostředím. Ztráty krajinné paměti jsou výrazně patrné jak na krajinné, tak na sociální struktuře současných Sudet. Ona sudetská opuštěnost, nebo také bezdomoví, ukazuje na důležitost kontinuity krajinné paměti či jinými slovy a z jiného úhlu pohledu, než jaký nabízí krajina jako celek, na důležitost tradic, vazby na konkrétní místo a péči o krajinné bohatství, tj. o rozmanitost a soběstačnost krajinných složek, a v neposlední řadě na důležitost krajiny jako takové pro člověka.

Na interpretační rovině krajiny ovlivňují její utváření emoce. Ačkoliv lze zakoušet i pozitivní estetické kvality v opuštěné krajině (i na základě samotné opuštěnosti jakožto její charakteristiky), není sudetská opuštěnost topofílií ve smyslu jaký uvádí Tuan. Jde mnohem spíše o emoci neutrální, protože pozitivita topofílie (či negativita topofóbie) je úzce spojena s individuálním vztahem člověka s konkrétní krajinou. Noví obyvatelé nynější sudetské krajiny teprve svůj vztah ke krajině hledají.

Bráno do důsledku, problém s vytržením se z prostředí však nastává již ve chvíli vzniku krajiny. Krajina jakožto hybrid mezi člověkem a přírodou, mezi vnitřním a vnějším, je zároveň sférou stýkání se těchto dvou pólů, ale za své podstaty zaznamenává i jejich odcizování se. Proces vzniku krajiny lze tedy interpretovat i jako postupnou ztrátu intimity prostředí života a vymaňování se z bezprostředního vlivu přírodních sil, kdy si člověk své odpoutání uvědomuje a také s ním tak zachází. Člověk jako druh nejdříve zápasil o přežití a postupným vylepšováním vlastní strategie přežití dospěl až do bodu, kdy výrazně převažuje svévolné využívání krajiny nad kooperací s ní. Je zřejmé, že z takové pozice neplynou pouze výhody.

Řešení otázky, zda opuštěnost krajiny pramení ze samé podstaty vznikání krajiny, nebo je důsledkem špatného přístupu ze

strany člověka, částečně řeší pojetí krajiny Jiřího Sádla. Naznačená situace (kterou někteří vidí jako nenadálou, rychlou a katastrofickou proměnu ve vztahu ke krajině) viděná prostřednictvím jeho závěrů, se jeví jako součást plynulého procesu utváření nové krajiny. Z pohledu Sádlova výkladu krajiny je tedy ztracený a opuštěný člověk, nikoliv krajina. Odcizování se krajině lze tedy vidět na obecné úrovni jako pozitivní krajinotvorný prvek, který však z hlediska sociálního může mít katastrofální důsledky. Protože pokud přiřadíme Sádlovu pojetí krajiny jako interpretovaného textu také funkci extenze vnitřního stavu subjektu, je patrné, že známé prostředí je nepostradatelné. Zde se navrací uvedená dichotomie vnitřního a vnějšího, která ve výsledku opět ukazuje na potřebu vnímání těchto pólů jako sobě rovných, což napomáhá nejen vyjasnění teorie krajiny.

Do téměř neznámé sudetské krajiny, lépe řečeno do jejích trosek, se nastěhovali sobě navzájem cizí lidé. Nejenže neznali původní kulturu, na níž by navázali, neměli k ní ani patřičný vztah, stejně tak ke zdejší krajinné paměti. Stopy nenaplněných očekávání a jen pomalu odeznívajících válečných traumat, jsou v mnohdy nefunkční sudetské krajině patrné dodnes, přičemž jako takové dnešní sudetskou krajinu formují. Přestože zde na fyzické úrovni zůstala krajina na první pohled stejná (i když značně poničená) a přestože sem přišli i noví obyvatelé, nedošlo k navázání na původní krajinotvorné procesy v plné míře, protože katastrofa se zde udála. Výpadek krajinné paměti způsobený odchodem původních obyvatel, kteří představovali část jejich nositelů, a zničení jejich sídel, nebylo za tehdejší situace možné jakkoliv nahradit. Nově příchozí navíc neměli přístup ani ke zbytku krajinné paměti, který tu zůstal fixován v podobě zůstalých krajinných složek. Stará paměť však neustále prosakuje na povrch skrze epizodickou dimenzi krajinné paměti.

Opuštěná sudetská krajina je z hlediska člověka příkladem moderní divočiny. Ve vztahu ke krajině překryté krajinou novou se nabízí pojem divočina jako odpovídající místu, které je identifikováno jako krajina opuštěná. Nový způsob utváření a využívání

krajiny-divočiny ovlivňuje její vnímání, takže z ní lze mít i pozitivní dojem, jak bylo naznačeno. Krajina se pružně nepřizpůsobila novým požadavkům novoosídlenců. V takové situaci se potvrzuje významnost krajinné paměti jako principu kontinuity, který se hlásí o slovo i ve chvíli, kdy se zdá, že utváření původní krajiny je naprosto přerušeno. Také pozorování Simona Schamy ukazují vysokou provázanost kulturní a přírodní krajinné složky, přičemž nezáleží jen na aktuálních potřebách člověka, ale také na jeho vztahu ke krajině a její historii. Minulost je neustále přítomná ve všech krajinných složkách, někde intenzivněji, někde skrytě, všude ale nějakým způsobem působí, přestože se zdá, dokonce i v případě, kdy je účelně potlačována.

Odcizení se krajině a bezpaměť míst se zdá být fenoménem dnešní doby i u jiných krajin, nejen té sudetské. Místo individuálních vztahů se obvykle zaměřujeme na vlastní individualitu, která však v krajinné síti neulpívá. Opuštěnost nejen sudetských míst se tak stává novým životním pocitem, který v sudetské krajině zakoušíme vlastně pouze intenzivněji. I příklad z nástinu romantického vnímání krajiny ukazuje, že podobné pocity a z nich plynoucí charakteristické vlastnosti krajiny, jsou běžnou a neoddělitelnou součástí krajiny, jak se na obecné úrovni pokouší dokázat Yi Fu Tuan.

Ačkoliv existuje množství dokumentů vztahujících se k sudetské krajině, její paměť jako takovou to nenahradí, protože krajinná paměť může fungovat pouze jako živoucí součást krajiny. Možnosti obnovování zapomenuté paměti krajiny proto leží i v lidské imaginaci a v inspiraci, kterou poskytují poslední zbytky původní sudetské krajiny. Možnosti hledání autentického vztahu ke krajině skrze rovinu interpretační jsou pak zároveň možnostmi obnovování staré krajiny prostřednictvím té nové. Z hlediska člověka jde o využívání krajinné paměti k nalezení vlastního místa v krajině. Jak lze toto místo nalézt i v tak komplikované krajině, jakou je ta sudetská, ukazuje ve své tvorbě básník Radek Fridrich.

2.5. Příklad znovunalézání krajinné paměti Sudet

Tvorba Radka Fridricha je spjata se sudetskou krajinou, odkud pochází i jeho rodina. Komplikovanost zdejších vztahů a polozapomenutá sudetská paměť proniká celou jeho poezií a výtvarnými díly, ve kterých velmi sugestivním způsobem zachycuje výjevy ze sudetské krajiny. Odrazovým můstkem inspirace a dialogu se starou krajinou se mu stávají především původní hřbitovy, které jsou sice značně poznamenány zubem času, ale jen minimálně ovlivněny nově vznikající krajinou. Místo, kde je všemu a všem konec nebylo třeba přebudovávat, a tak se stalo jedním z posledních míst paměti původní sudetské krajiny, kterou se Fridrich snaží rekonstruovat. Z fragmentů náhrobků pořizuje otisky technikou frotáže. Přeneseně lze říci, že frotáž se objevuje i v jeho poezii, protože na sebe autor nechává působit fragmenty původní krajiny při tvorbě básní stejně tak, jako nechává působit hmotu náhrobků na papír.

Z hlediska tvorby se jedná o umělecké záznamy původní krajinné struktury, která se stala fragmentem v podobě hřbitova se jmény a daty na náhrobcích a jejich materiálem pocházejícím nejspíše ze zdejších labských pískovců. Ve Fridrichově práci lze rozeznat konečný krajinný motiv, na který upozorňuje Schama v *Krajině a paměti*. Jde o člověka vztaženého ke skále, vodě a lesu, což ve výsledku znamená člověka v krajině. Zároveň je to i mohyla či hrob připomínající lidské působení v krajině. Hřbitovy jsou tak místem koncentrace paměti lidské i místní.

Ve Fridrichových básních, například ze sbírky *Erzherz*⁶⁸, ožívají původní obyvatelé prostřednictvím autorovy představy sudetské krajiny. Celá sbírka se váže na prvek hřbitova, kde vše obvykle končí, avšak v tomto případě začíná. Ve sbírce se ve čtyřech částech mísí pseudoreálná vyprávění starousedlíků z doby kolem roku 1935 s básněmi, které připomínají přízraky mladých

---

⁶⁸ Fridrich, R. *Erzherz*. Olomouc: Votobia, 2002.

mužů padlých za první světové války, a s poetickými texty, ve kterých autor představuje životy konkrétních jednotlivců skrze popis krajiny, čímž odkazuje k období zániku původní sudetské krajiny, jehož se však už její obyvatelé nemohli zúčastnit. V básních tak jde o reflexe historických událostí, které postupně předznamenal současný vývoj sudetské krajiny. Domnělé životopisy Němců odhalují jejich životy prožité v lomech, na vorech a na poli, čímž ukazují na životy, které formovaly zdejší krajinu. Například v básni *Tintonda* (*Antonín Ettrich, tkadlec, nar. 1857*):

„Narodil jsem se při plavbě na Labi./ Když mi byly dva roky, vodušel otec/ do války v Itálii.// 1869 jsme se přestěhovali do Růžový./ Učil sem se na tkalce v Chříbský.// Taky jsem plajchoval, jezdil jako/ vorař, dělal v lomu a mezi tím/ tkalcoval.// 1881 sem poznal svou ženu./ 1887 sme se vzali.// Měli sme šest dětí, tři zemřely./ Byly to špatný časy, ale člověk/ musel ňák přežít.“⁶⁹

Poslední část sbírky pak představuje několik svědectví o místních strašidlech. Jakoby zde autor upozorňoval na něco nehmotného, avšak zřetelně pociťovaného, co v sudetské krajině zůstalo bez ohledu na její obyvatele.

Umělecká reflexe se zde ukazuje jako dobré východisko (nikoliv jediné) pro hledání souvislostí v krajině. Je však třeba Fridrichova umělecká díla brát jako jednu z variant, či jako návod. Postoj, který k jeho dílům zaujmeme, bude zakládat vztah pouze k nim a ne ke krajině samotné. Jak bylo řečeno v úvodu, krajina spadá do sféry mimouměleckého estetického a její složky je také nutné jako takové brát. Pokud tedy hledáme estetický či odpovídající vztah ke krajině, je nutné Fridrichova díla vnímat v rozšiřujícím krajinném kontextu, který primární estetickou funkci jeho uměleckých děl překrývá funkcí krajinotvornou. Fridrichova tvorba se tak ve vztahu ke krajině stává výpovědí ukazující na vztahy, které jde jiným způsobem těžko vyjádřit. Z pohledu krajiny tedy nejde primárně o umění jako o reflexi básníkem vnímané skutečnosti se snahou o vytvoření esteticky působícího artefaktu.

---

⁶⁹ Tamtéž, s. 34.

Mnohem spíše jde o způsob nalézání odpovídajícího postoje ke krajině a tím pádem i o snahu nelézt vlastní krajinu, přičemž postoj, který toto umožňuje je jak uvidíme v mnohém podobný estetickému. Fridrichovy básně jsou z tohoto hlediska velmi podobné tvorbě romantických básníků poutníků, kteří nový přístup ke krajině hledali a umožňovali.

3. Estetické aspekty krajiny s pamětí

Estetické aspekty a vlastnosti krajiny se formují ve spojitosti s charakteristickými vlastnostmi vzniklými propojením obou základních složek krajiny, tedy přírody a kultury, avšak jejich skutečná podoba je závislá především na recepci krajiny konkrétním vnímatelem. Protikladnost kulturní a přírodní složky ve vztahu k artefaktualitě se na první pohled zdá být z hlediska estetiky neslučitelná a problematická. Spojení estetického vnímání vytvořených a přírodních objektů v komplexu krajiny se mnohým teoretikům zdá být kamenem úrazu. Tato nesrovnalost však mnohem spíše vyplývá z historického vývoje předmětu estetiky a z toho, jak se v rámci estetiky vyvíjela reflexe pojmů příroda a krajina, než ze samotných estetických aspektů krajiny jak je popsána v této práci.

V našem pojetí je tento spor řešen návazností zdánlivě protikladných složek kultury a přírody. Kontinuálnost přírodního dění, které se z části přenáší i na krajinu, a které by ve svém plném projevu estetické vnímání krajiny znemožnilo⁷⁰, je omezeno kulturním rámcem. Estetické vnímání krajiny však umožňuje teprve estetický postoj vnímatele⁷¹. Při estetickém vnímání krajiny, stejně tak jako v úvahách o pojmu krajiny, nejde o vnímání protikladu, nebo souladu přírodní a kulturní složky, ale o vzájemné překrývání a ovlivňování krajiny-organismu a krajiny-interpretovaného-textu, což také předpokládá vnímání mimosmyslové, které se zakládá i na krajinné paměti. Vzhledem k tomu, že lidské vnímání jako takové, je umožněno mimo jiné rozčleněním kontinuální skutečnosti na znakové objekty, jejichž podoba se formuje ve vztahu ke konkrétnímu postoji, který vnímatel zaujímá ke skutečnosti, je pro charakteristiku estetických aspektů krajiny

---

⁷⁰ Předmětem estetického vnímání je estetický objekt, který je již ve své podstatě vůči kontinuu vymezený.

⁷¹ Kulturní rámec si nemusíme vždy uvědomovat (například v lese). Přestože i pak na naše vnímání působí, estetický prožitek je reflektovaný, takže jej lze vědomě při estetickém vnímání potlačit.

důležitý právě specifický postoj, který zohlední heterogenní charakter krajiny a umožní její plné vnímání.

Zaujetí postoje je nezbytné pro recepci krajiny, stejně jako pro recepci všech ostatních objektů a činností. Problémem však může být stereotypnost a zaměření se na konkrétní cíl v rámci obvykle užívaných postojů⁷², které znemožňují nový či kvalitativně odlišný pohled na věc a tím v podstatě zastavují vývoj vztahu člověka ke skutečnosti. Překonání těchto typizovaných postojů, jak uvidíme, není jedinou nesnází při recepci estetických vlastností krajiny. Například pro Arnolda Berleanta představuje možnost estetické zkušenosti pouze krajina, které se aktivně účastníme a kterou tím i utváříme⁷³, což v případě krajiny vnímané staticky, stereotypně a tím z části i distancovaně, není možné.⁷⁴ Krajina pojatá jako artefakt (navíc obvykle s nějakou pevně zakotvenou praktickou funkcí, která se pak stává i měřítkem hodnoty krajiny) přivádí z hlediska estetického vnímání představu hotového objektu, který by při z estetického hlediska nepřinášel nic zvláštního, protože by potenciálně vykazoval méně kvalitnější estetické hodnoty, než jaké poskytuje například umění, které je pro estetické vnímání primárně vytvářeno. Krajina jako interpretující se organismus je však dynamickou strukturou, která splňuje jak podmínky pro objektivaci, tak pro utváření nových a kvalitativně významných (nejen) estetických zkušeností a hodnot. Vymanit krajinu ze stereotypních praktických postojů a na opačném pólu i z postojů, které se pokouší řešit problematiku krajinného estetického spojování krajiny výhradně s uměleckými formami, je úkolem pro hledání způsobu vnímání krajiny, který plyne z jejích výše uvedených specifik, jež plně neodpovídají sféře

---

⁷² Přestože je obvykle vnímatel za problematické nepovažuje, protože jeho recepci usnadňují, popř. potvrzují předchozí stanoviska a jako takové se mu jeví dokonce žádoucí.

⁷³ Berleant, A. *Aesthetics and Environment: Variations on a Theme*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2005, s. 34-37.

⁷⁴ Řešení problémů estetiky spojených s vnímáním krajiny a přírody řeší environmentální estetika hledáním nového (podle environmentálních estetiků odpovídajícího) předmětu estetické recepcí přírody a krajiny.

umění ani oblasti praktických činností člověka, a v mnohém vychází z principů estetické recepce.

Nejde tedy pouze o revizi pojmu a předmětu krajiny, ale i o její aktivně hledané, charakteristické a reflektované vnímání. Z výše uvedeného je patrné, že krajina pojatá jako autonomní celek podléhající vlastnímu sebeřízení a charakteristickému sebeutváření neslouží pouze jako interpretační rámec přírody. Zde pak hraje důležitou roli odpovídající recepce krajiny, která zohledňuje to, že kulturní a přírodní složka krajiny stojí na stejné úrovni co do možného vlivu na krajinu a její vlastnosti. Estetický postoj a heterogenní pojetí krajiny umožňuje krajinu vnímat jako pozitivní možnost přístupu k přírodním objektům a naopak přírodní objekty pojímat jako prvky potenciálně zkvalitňující vnímání krajiny a umožňující recipovat (a odkrývat) estetické, ale i jiné hodnoty. Aktivně hledaný postoj pro vnímání krajiny ovlivněný principy estetického postoje nás může vést k pociťování krásy, což Yi Fu Tuan slovy Vaughna Cornishe popisuje takto:

„Všední, a dokonce fádní krajiny, mohou vyjevit takové aspekty, které zůstávaly nepovšimnuté; tento nový náhled skutečnosti je někdy zakoušen jako krása.“⁷⁵

Stejně jako lze objevit nové kvality v krajině všední, je to možné i v krajině negativně hodnocené. Snadno tak rozpoznáme značný estetický potenciál sudetské krajiny, protože s velikostí změny je z tohoto pohledu spojena i o to významnější výsledná hodnota.

Paradox v estetice vzniklý spojením přírody a krajiny jako rámce jejího vnímání, kdy je v podstatě krajina ztotožňována s určitým postojem⁷⁶, se takto řeší zrovnoprávněním přírodní (na člověku jako tvůrci nezávislého) a kulturní roviny. Tím pádem se přírodní krajinné složky v celku krajiny nevymezují protikladně ke

---

⁷⁵ Tuan, Yi-Fu. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974, s. 95.

⁷⁶ Takový postoj je pak většinou hodnocen negativně ve spojitosti s vlivem na přírodu (její devastací), nebo je úzce spojován s uměleckou tvorbou. Obě východiska pak jistým způsobem estetické vnímání autonomně pojaté krajiny znemožňují, nebo jej kvalitativně snižují.

složkám kulturním, ani není kladen důraz na jednu z nich. Krajina je pak zastřešujícím principem, umožňujícím (estetickou) recepci krajinných (tj. přírodně-kulturních a kulturně-přírodních) celků, která je založena na neustále se proměňující bázi krajiny-organismu a krajinné paměti. Při kontaktu krajinné paměti a krajiny jako interpretovaného textu pak mohou vznikat obohacující estetické kvality a na jejich základě i východiska pro lepší vnímání a zacházení s lidským prostředím života (nikoliv pouze ve smyslu vnějšího okolí).

Rozpracování Sádlova pojetí krajiny jako interpretovaného textu umožňuje plodnější popis estetických aspektů krajiny bez nutnosti vzdát se pojmu krajiny i bez potřeby redukovat její předmět. Takto pojatá krajina není striktně lidským výtvozem, který by ukazoval na konkrétní praktické záměry, protože ačkoliv nelze uspokojivě popsat proces interpretace krajiny ostatními složkami, zohledňuje i aktivní utváření z jejich strany.

Krajinná paměť takto umožňuje odpovídající estetickou zkušenost v krajině. Jde o zkušenost, která je v podstatě kvalitativně významnou zkušeností krajinnou (vzhledem k formulacím krajiny zde uvedených), jež by měla zohledňovat nejen vnímání fyzických objektů, ale i ostatních okolností (fyzických i psychických), které z nich teprve utváří krajinu, a které jsou následně zaznamenány v krajinné paměti. Jak uvádí Tuan, zkušenost s krajinou je primárně estetická; až poté se lze zaměřit na praktické cíle, které se však tímto krokem potenciálně zefektivní.

Závěr

S předmětem a pojmem krajiny zohledňujícím svébytnost krajiny a umožňujícím popis i ostatních krajinných součástí, jako například krajinné paměti, jsme se seznámili z několika hledisek, z nichž vychází pojem krajina jako označení výseku psychofyzické skutečnosti zakládající se na prolínání fyzické krajinné sféry s rovinou její interpretace. Fyzicky existující sféra krajiny obsahuje nejen objekty vzniklé lidskou činností a zasazené do celku obývaného prostoru, ale i objekty formované činností ostatních živočichů, organismů i neživých objektů. S určením všech na tvorbě krajiny podílejících se složek úzce souvisí právě způsob jejich vztahování se ke krajině. Prostřednictvím úvah Jiřího Sádla jsme dospěli k tomu, že činnost v krajině minimálně všech živých organismů lze považovat za krajinotvornou. Vzhledem k tomu, že v takovém pojetí nelze v celku krajiny a její tvorby považovat ani neživé objekty za pasivní, lze tvrdit, že tyto také aktivně krajinu formují. Z tohoto hlediska působí krajina vzniklá propojením mentální a fyzické sféry i jako koordinující a zastřešující systém všech svých složek a procesů. Vnímání krajiny jako takové pak zakládá odpovídající postoj k její identifikaci jako autonomního celku, který v principu odpovídá postoji estetickému.

Obdobným způsobem jako krajinné složky funguje i krajinná paměť. To znamená, že jako celek se všemi svými zákonitostmi a funkcemi není pouze sumou pamětí jednotlivých krajinných složek (od záznamů pohybu neživých objektů v reliéfu, až po složitou lidskou paměť). Krajinná paměť je dynamický a komplexní systém na pamětech jednotlivých krajinných složek založený. Při popisu toho, co by se dalo nazývat pamětí neživých organismů, je toto slovo do jisté míry metaforicky zbarveno, avšak v pojetí krajiny zde uvedeném, není jeho význam snížen.

Paměť ve vztahu ke krajině slouží jako zásobárna možných způsobů dospívání do homeostatického stavu, stejně tak naopak slouží krajinným složkám jako zásobárna možností užívání krajiny

a vztahování se k ní (což je proces v mnohém opačný). Vzhledem k působící protikladnosti těchto dvou krajinotvorných procesů, lze paměť krajiny označit také za koordinační krajinou složku.

Živoucí paměť krajiny pak klade odpor při snaze krajině složky nějak přeskupovat a nahrazovat, popřípadě s nimi libovolně nakládat, jak jsme viděli na příkladu sudetské krajiny. Tím se ukazuje, kde leží hodnota například chráněných území, starých krajin, ale i místních zvláštností v krajině a jednotlivých památných míst. Paměť krajiny má velkou schopnost se udržet v místě i za předpokladu rozsáhlé likvidace krajiny. Přesněji řečeno takto pojatá krajina a krajinná paměť prakticky zaniknout nemůže, protože se na daném místě neustále obnovuje, a to i v opačných případech, kdy se nám zdá, že je přítomna krajina stále stejná.

Z tohoto úhlu pohledu je zřejmé, jak významný je specifický postoj zaujímaný ke krajině. Vzhledem k dynamičnosti pojmu i předmětu krajiny a ve snaze vnímat krajinu jako živoucí autonomní celek je třeba při vztahování se ke konkrétní krajině vycházet z postoje, který se zakládá na principech postoje estetického, a je východiskem pro citlivé zacházení s krajinou.

Seznam použité literatury a zdrojů

Primární literatura

- Berleant, A. *Aesthetics and Environment: Variations on a Theme*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2005. ISBN 0-7546-5077-4.
- Cílek, V. *Krajiny vnitřní a vnější. Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha: Dokořán, 2005. ISBN 80-7363-042-7.
- Fridrich, R. *Erzherz*. Olomouc: Votobia, 2002. ISBN 80-7198-536-8.
- Fridrich, R. *Molchloch*. Brno: Host, 2004. ISBN 80-7294-120-8.
- Fridrich, R. *Pra*. Praha: Protis, 1996. ISBN 80-85940-14-0.
- Fridrich, R. *Šrakakel – der Schreckliche*. Děčín: Městská knihovna Děčín, 2005. ISBN 80-85058-09-X.
- Fridrich, R. *V zahradě Bredovských*. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-52-3.
- Fridrich, R. *Žibřid*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-188-7.
- Hrbata, Z, Procházka, M. *Romantismus a romantismy*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1060-4.
- Churaň, M. *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-062-4.
- Sádlo, J. Krajina jako interpretovaný text. In *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994.
- Schama, S. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007. ISBN 978-80-7203-803-9 (Argo), 978-80-7363-071-3 (Dokořán).
- Tuan, Yi-Fu. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974. ISBN 0-13-925230-4.
- Zuska, V., Dadejík, O. Krajina jako maska přírody: Estetika subverze versus estetika konformity. *Estetika*, 2007, roč. 44, č. 1-4, s. 28-44. ISSN 0014-1291.

Sekundární literatura

- Bartoš, J. K pojmu a pojetí pohraničí v ČSR 1918 – 1938. Územní a národnostní principy a problémy. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003, s. 13 – 32. ISBN 80-86101-70-3.

- Brandes, D. *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o "transferu" Němců z Československa a z Polska*. Praha : Prostor, 2002. ISBN 80-7260-070-2.
- Cílek, V. Krajina jako slovo. In *Krajina v České Republice*. Praha: Consult, 2007, s. 17-18. ISBN 978-80-903482-3-3.
- Cílek, V. Krajinou živého prostoru. *Souvislosti. Revue pro křesťanství a kulturu*, 1993, roč. 4, č. 4-5, s. 120-125. ISSN 0862-6928.
- Hájek, P. (ed.) *Krajina zevnitř*. Praha: Malá Skála, 2002. ISBN 80-92777-8-0.
- Kliková, A., Kleisner, K. (eds.). *Umwelt: koncepce žitého světa Jakoba von Uexküllla*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2006. ISBN 80-86818-24-1.
- Koukolík, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-379-X.
- Kovařík, D. *Proměny českého pohraničí v letech 1958 – 1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno: Prius, 2006. ISBN 80-7285-078-4.
- Král, V. Rehabilitujeme název Sudety. *Geografické rozhledy*, 1992-1993, roč. 2, č. 4, s. 6-7. ISSN 1210-3004.
- Mikšíček, P. (ed.) *Zmizelé Sudety* [katalog k výstavě]. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006. ISBN 80-86125-73-4.
- Sádlo, J. Rozhraní mezi vědou a poezií. *Tvar*, 2007, roč. 17, č. 17, s. 1-5. ISSN 0862-657 X.
- Spurný, M. (ed.) *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006. ISBN 80-86125-75-2.
- Spurný, M. (ed.) *Sudetské osudy*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006. ISBN 80-86125-74-2.
- Staněk, T. *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha: Academia; Naše vojsko, 1991. ISBN 80-200-0328-2.
- Tuan, Yi Fu. *Landscapes of fear*. Oxford: Basil Blackwell, 1980. ISBN 0-63-112861-1.
- Žemlička, J. *Počátky Čech královských, 1198-1253 - proměna státu a společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-140-9.

Ostatní informační zdroje

Cílek, V., Václavová, L. *Kameny v české krajině* [online]. Česká televize a Jiří Václav – Allegro, 2008. [cit. 2010-05-26]. Dostupné z <<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/20857223221-kameny-v-ceske-krajine/>>.

Sádlo, J. Vstupte! s Jiřím Sádlem. *Vstupte!* [online]. Pořad z 25.2.2007, Český rozhlas, 2006. [cit. 2010-05-26]. Dostupné z <http://www.rozhlas.cz/leonardo/video_vstupte/_zprava/323070>; <http://www.rozhlas.cz/leonardo/anonce/_zprava/315445?hodnoceni=5>
Tuan, Yi-Fu. *Dear Colleague: November 16, 2004* [online]. Yi-Fu Tuan, 2004 [cit. 2010-05-18]. Dostupné z: <<http://www.yifutuan.org/archive/2010/index.htm>>.

Resumé

Krajinu, obvykle dělenou na složku kulturní a přírodní, lze na obecnější úrovni definovat také jako celek fungující na základě spolupůsobení dvou neoddělitelných rovin, tj. fyzicky existující, kterou představuje krajina jako organismus, a roviny interpretační, což jsou výstupy čtení krajiny krajinnými složkami. Z provázanosti obou rovin plynou specifické estetické aspekty krajiny a formulace krajinné paměti, jejíž složky (opět pouze na teoreticky oddělených úrovních) odpovídají uvedeným krajinným rovinám. Paměť krajiny také ukazuje na autonomnost krajiny a jejích složek. Tato práce vychází z předpokladu, že za složky podílející se na utváření krajiny lze (nikoliv bez problémů, které s tím souvisí) považovat jak živé organismy, tak neživé objekty. Všechny jsou pak nositeli segmentů krajinné paměti a svou paměť uplatňují opět až v rámci celku krajinné paměti. Teoretické závěry o krajinné paměti jsou v této práci ilustrovány příkladem sudetské krajiny, z něhož jsou také částečně odvozeny.

Summary

Landscape is usually classified into cultural and natural part. Landscape can be defined on more general level as a unit operating on the basis of interaction between physically existing plane, i. e. landscape as an organism, and plane interpretational, which is result of reading the landscape by its elements. Interdependence of the two landscape levels follows the definition of landscape memory. Parts of the landscape memory correspond to the theoretical landscape levels and shape specific aesthetics aspects of landscape. Landscape memory also reflects independency of the landscape and its parts. This thesis is based on the assumption that components involved in shaping the landscape are both living creatures and inanimate objects (with all

the problems that this assumption would entail). All these components are responsible for landscape memory and come across this function in landscape only as a whole. Theoretical conclusions about the landscape memory are instantiated in this work by the Sudeten landscape example from which they are also partly derived.